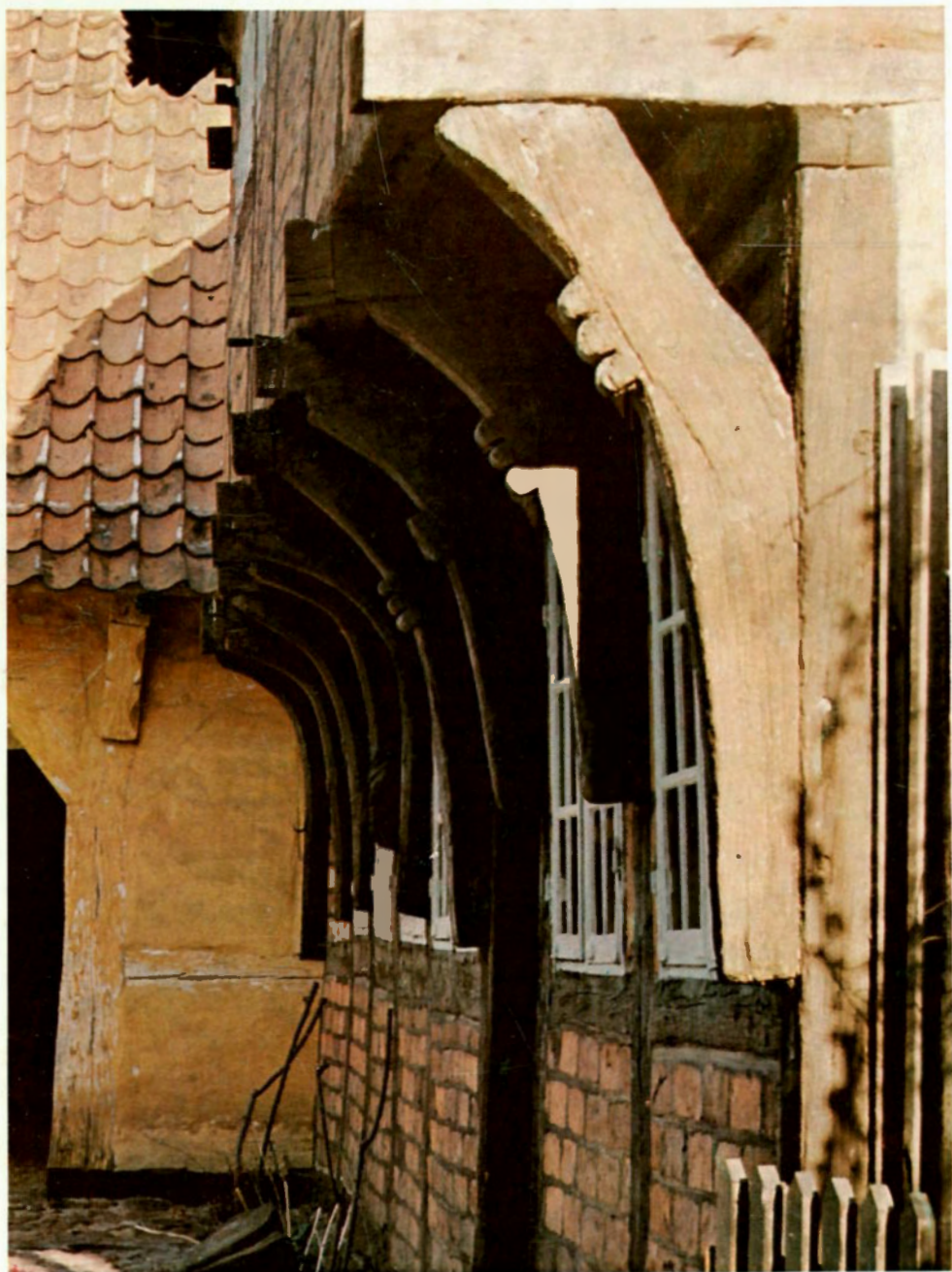
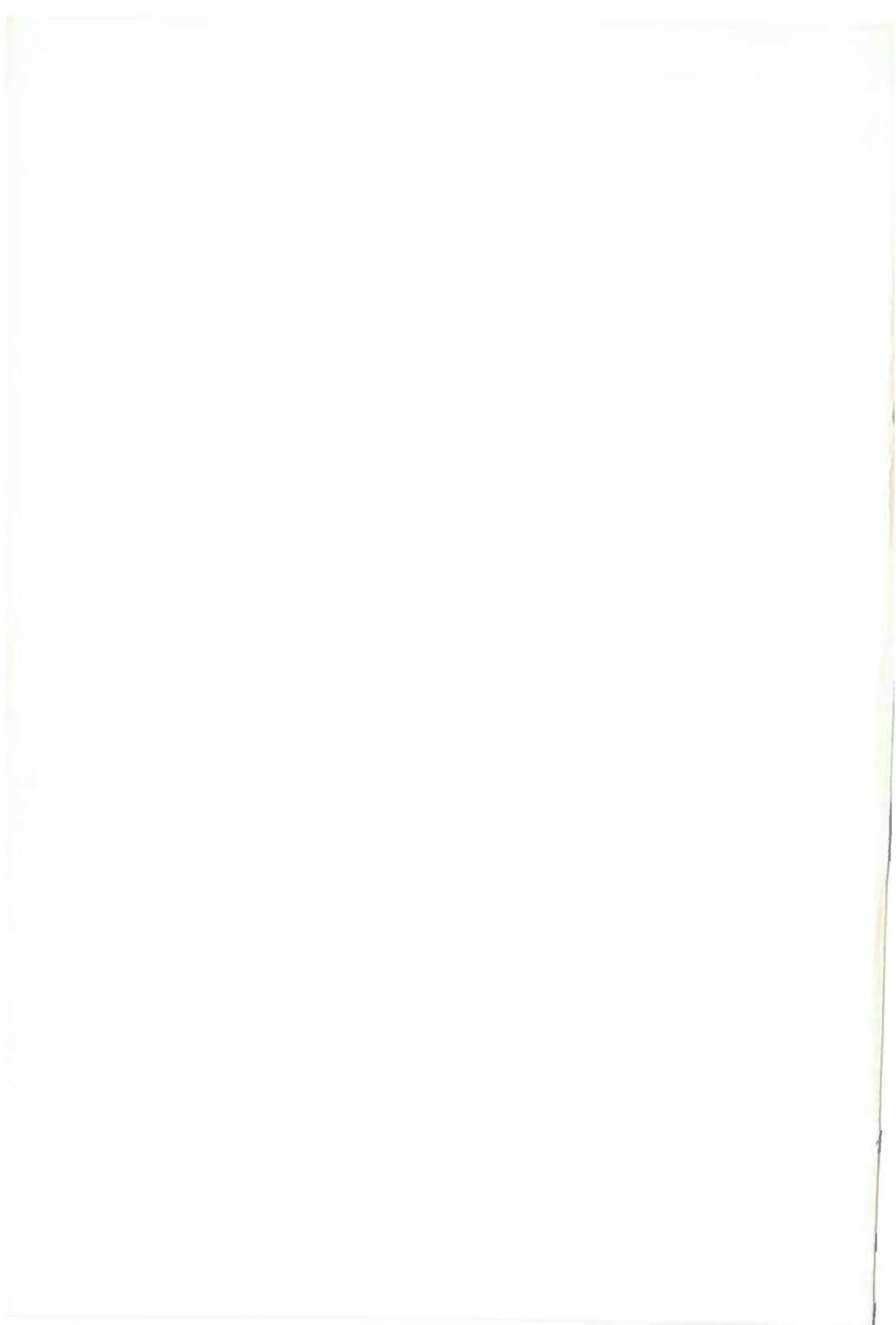

KØGE MUSEUM 1973-75

KØGE MUSEUM

1973-75

© Køge Museum 1976
»KØGE MUSEUM 1973-1975«
Trykt i Reills Bogtrykkeri, Køge, 1976
ISBN 87-997173-2-8

Forsiden viser Slagtergaardens store stokværksfremspring med de lange krumme knægte.
Fot. Tony Bødtker Munch 1975.

INDHOLD

Slagtergården fra Torvet i Køge side 5
Hans Henrik Engqvist og
Tony Bødiker Munch

Køge bys volde side 53
Søren Frandsen og Helge Nielsen

2-årsberetning for Køge Museum
1/4 1973 til 31/3 1975 side 71
Gerd Neubert

Køge Museums bestyrelse, forening,
personale og åbningstider side 79

Beretning fra konserveringsværkstedet ... side 73

Regnskab for Køge Museum
1/4 1974 til 31/3 1975 side 76

SLAGTERGÅRDEN FRA TORVET I KØGE

Et senmiddelalderligt bindingsværkshus på Køge Museum

Hans Henrik Engqvist og Tony Bødtker Munch

Bagest i Køge Museums grønnegård står en toetages bindingsværksbygning, der påkalder sig mange besøgendes opmærksomhed – ikke mindst på grund af de lange, svungne knægte, der støtter det usædvanligt store stokværksfremspring. Også fagfolk har med stor interesse stu-

deret denne »museumsgenstand«, der på grund af sine særegne konstruktioner indtager en nøglestilling i udforskningen af bindingsværkets lange udviklingshistorie.

Indtil 1914 indgik denne otte fags bindingsværkslænge i Torvets nordre

husrække mellem Kirkestræde og Nyportstræde, hvor den udgjorde forhuset i Slagtergården eller Daldorfs gård, som den også kaldtes, efter at den i ca. 135 år havde været i familien Daldorfs eje. (Fot. på denne og følgende sider). Ejendommen, hvis nøjagtige betegnelse er Torvet 14, matr. nr. 105, omfattede – udover forhuset mod Torvet – en 12 fag lang og to stokværk høj bindingsværkssidelænge langs det vestre naboskel samt en portbygning, der lå ud til Kirkestræde.

At Slagtergårdens torvelænge var meget gammel, havde man længe været klar over, bl.a. på grund af det store stokværksfremspring og de lange gotiske knægte, hvorfor Nationalmuseet, da gården i 1914 skulle nedrives, lod den underkaste en nøjere undersøgelse.

Det blev nu afdøde museumsinspektør Chr. Axel Jensen – vor fineste kender af dansk bindingsværk – der kom til at foretage denne undersøgelse, som bl.a. afslørede, at bygningen havde været – og til dels stadig var – udstyret med lange skråranker, som var bladet på bindingsværkstømmerets inderside. Tilstedeværelsen af denne primitive form for længde- og tværafstivning, som allerede omkring 1550 var forladt til fordel for korte indtappede skråstivere i fagenes undertavl, betød at Slagtergårdens torvelænge måtte være en af de ældste bindingsværksbygninger i landet. Undersøgelsen godtgjorde ydermere, at bygningen var opført i to etaper, idet de tre østre fag havde udgjort et lille selvstændigt hus, hvortil der senere hen var føjet fem fag i vestlig retning. Iøvrigt var der kælder såvel under det ældste trefagshus som under de tilføjede fag.

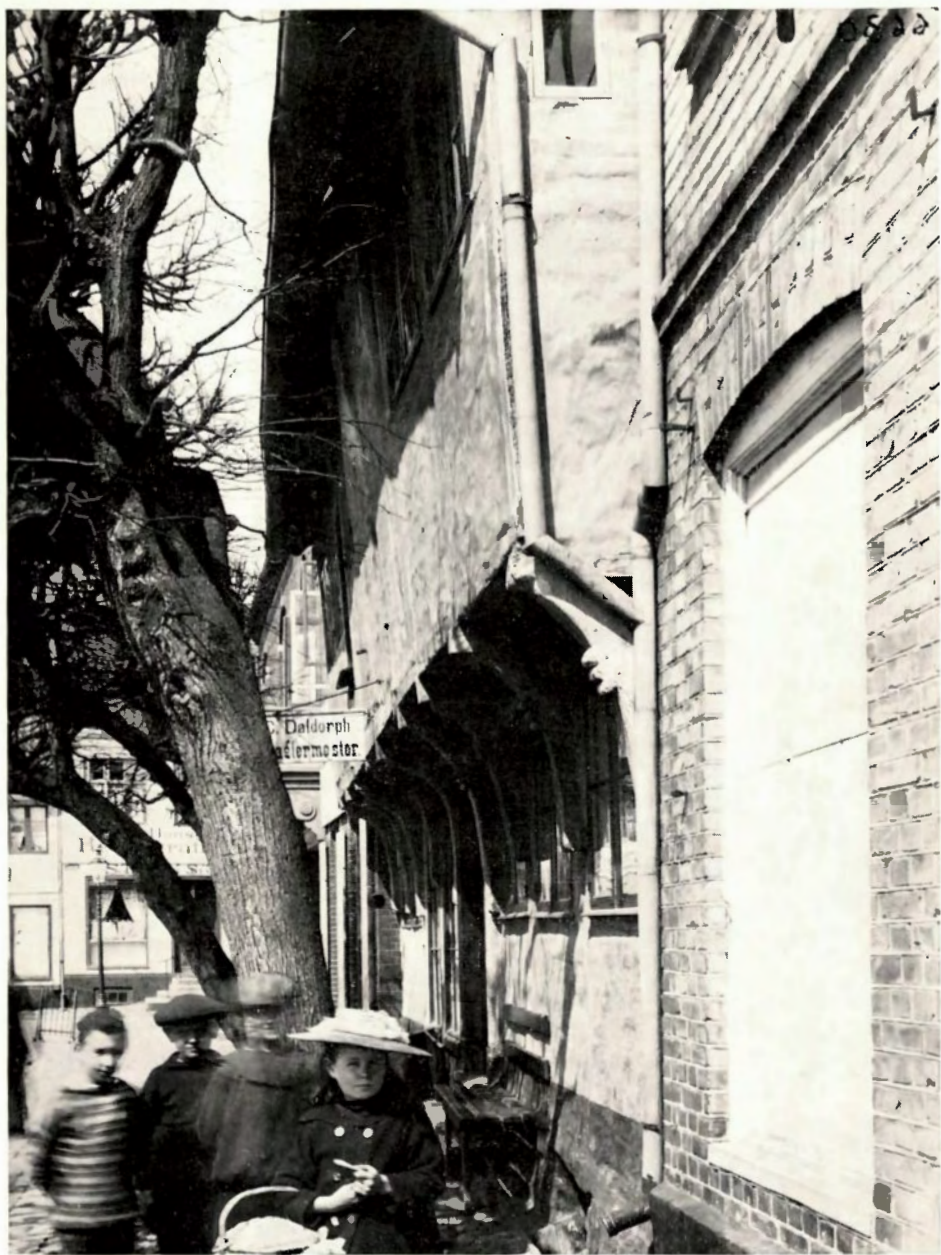
På grund af bygningens store alder og dens ret enestående konstruktive opbyg-

ning blev det besluttet at overflytte den til Køge Museum, hvor den blev placeret på gårdspladsen tæt op til dennes østre skel. Det var dog kun bindingsværksbygningen, der blev genrejst i museet, stenkældrene magtede man ikke at flytte, hvilket i høj grad må beklages.

Når vi i afdelingen for nordisk arkitekturhistorie ved Kunstakademiets arkitektskole valgte Slagtergårdens genopbyggede torvelænge som emne for afdelingens opmålingskursus i 1974, var det dels fordi der ikke fandtes brugbare tegninger af denne for bygningsforskningen så betydningsfulde bygning, dels for at få lejlighed til at foretage en grundig analyse af konstruktionsformerne.

Allerede under opmålingsarbejdet fik vi imidlertid fornemmelsen af, at der var noget galt med den genopførte bygning. Flere af de nummererede tømmerstykker sad således ikke på deres rette plads, ligesom nogle af de nuværende (rekonstruerede) ranker ikke svarede til de indsnit i tømmerets indersider, der hidrørte fra fastgørelsen af de oprindelige ranker. Den bygningshistoriske konstruktionsanalyse, som Tony Bødtker Munch – en af de studerende, der deltog i opmålingsarbejdet – havde påtaget sig at gennemføre, når opmålingen var afsluttet, udviklede sig derfor til en bygningsarkæologisk undersøgelse, som helt klart viste, at adskillige tømmerstykker ved bygningens genopstilling var blevet galt placerede, samt at en stor del af de ved denne lejlighed udførte rekonstruktioner var forkert udformede. Bl.a. afslørede det, at de to langsiders nuværende ranker intet havde at gøre med bygningens oprindelige rankesystem.

Det var unægtelig nedslående at måtte erkende, at et af landets ældste bindingsværkshuse ved den flytning, som havde

Slagtergårdens forhus på Torvet i Køge set fra øst. Ældre fot. i Nationalmuseets 2. afd.

til hensigt at bevare det for eftertiden, var blevet i den grad forvansket, at dets værdi som kulturmindesmærke og studieobjekt måtte betegnes som temmelig problematisk.

Med et meget spinkelt håb om, at det måske ville kunne lade sig gøre at udrede de spegede tråde, gik Tony Bødtker Munck igang med en virkelig dybtgående undersøgelse, hvor hvert eneste tømmerstykke blev gransket og detailmålt. Herigennem lykkedes det – støttet af magister Chr. Axel Jensens skitser og undersøgelsesrapport fra 1914 – at fastslå de fejlagtigt anbragte tømmerstykkers oprindelige placering, ligesom det oprindelige rankesystem lod sig rekonstruere med temmelig stor sikkerhed.

Resultaterne af dette store arbejde er nedfældet i to tegningssæt, hvoraf det ene – betegnet revideret opmåling – viser bygningen, som den står i dag med alle de spor og iagttagelser, der blev fremdraget under den bygningsarkæologiske undersøgelse. Det andet tegningssæt – betegnet rekonstruktionsforsøg – fremstiller bindingsværkskonstruktionen i dens oprindelige skikkelse. Da der i denne rekonstruktion kun er yderst få usikre punkter, og disse ydermere kun berører mindre væsentlige forhold, kan man glæde sig over, at bygningen – i alle tilfælde på papiret – har genvundet sin værdi som en af de vigtigste kilder til forståelsen af det ældste danske bindingsværk.

I artiklens hovedafsnit gør Tony Bødtker Munch og undertegnede rede for den bygningsarkæologiske undersøgelse og for de iagttagelser og spor m.m., der udgør beviserne for rekonstruktionen af den oprindelige bindingsværkskonstruktion. I denne redegørelse indgår de reviderede opmålinger samt rekonstruktions-

tegningerne tillige med fotografier m.m., som skyldes Tony Bødtker Munch.

Herefter følger et afsnit om torvelængens alder og konstruktionshistoriske placering, og endelig behandles Slagtergården som helhed, idet der her gøres et forsøg på at udrede bygningshistorien. Disse afsnit er udarbejdet af undertegnede.

Holger Windfeldt Schmidt, der som lærer deltog i arbejdet, såvel under opmålingen som under de efterfølgende bygningsarkæologiske undersøgelser, har med sit omfattende kendskab til ældre dansk træbygningskunst været en uvurderlig hjælp ved udarbejdelsen af denne lille afhandling.

For den store venlighed og hjælpsomhed, der er vist os under vort arbejde, vil jeg sige Køge Museum så hjertelig tak – ligesom jeg også er Museets leder megen tak skyldig for så gæstfrit at have stillet årbogens spalter til rådighed for vore studier.

Hans Henrik Engqvist.

Slagtergårdens torveside som den i dag tager sig ud i Køge Museums gård. Fot. TBM 1975.

Slagtergårdens torveside omkr. århundredskiftet. Ældre fot. i Køge Museum.

SLAGTERGÅRDENS TORVELÆNGE

Bygningen, der nu er genopstillet i Køge Museums gård, er otte fag lang og to stokværk høj med en stærkt fremspringende, knægtbåret overetage mod gårdspladsen (tidligere mod Torvet) og lange stolper gående fra fodrem til tagrem (højstolper) i bagsiden. Det øverste bjælkelag er i begge langsider tappet i stolperne ca. 10 cm under tagremmen. Også den nedre etages (stueetagens) bjælker er i bagsiden tappet i stolperne. Bjælketappene er overalt gennemstukne og foranaglet med en synlig trænagle.

Det er nævnt i indledningen, at torvelængen er opført i to tempi, idet de tre østligste (nu sydligste) fag fra først af

har udgjort en selvstændig bygning, der herefter vil blive betegnet som det oprindelige trefagshus, medens de fem fag, hvormed dette lille hus sidenhen blev forlænget i vestlig (nu nordlig) retning, vil blive betegnet som den vestre forlængelse eller de tilføjede vestre fag. Umiddelbart markerer de to etaper sig i de lange, svungne knægtes forskelligartede udformning.

Da torvelængen – som allerede antydtes – ved genopstillingen i museet blev drejet en kvart omgang i forhold til sin oprindelige placering, vil vi fremover for at forenkle beskrivelsen benytte de oprindelige betegnelser, hvilket er følgende:

Det oprindelige trefagshus fotograferet, da gården endnu stod på Torvet. Ældre fot. i Nationalmuseets 2. afd.

torvesiden (vender nu mod vest – mod gården), *bagsiden* (vender nu mod øst), *østgavlen* (nuværende sydgavl) og *vestgavlen* (nuværende nordgavl).

DET OPRINDELIGE TREFAGSHUS

Trefagshuset omfatter to nogenlunde lige store normalfag og et noget smallere dørfag. Gavlene er opdelt i fire fag af varierende bredde. Alle fire ydervægge har såvel i nedre som i øvre etage været afstivet med indvendige skråranker, som fra hjørnestolperne har strakt sig over to fag. Dog gjaldt dette ikke for torvesidens nedre etage, som havde ganske kort ranker, der kun strakte sig over et enkelt fag.

Det kan ydermere fastslås, at trefags-huset i sin oprindelige skikkelse var op-ført af spinkelt egetømmer, idet alle de tømmerstykker i den nustående bygning,

der på grundlag af afbindingstegn og indsnit for bladning og sammenbinding kan udskilles som oprindelige, har vist sig at være af eg. Selv rankerne, der i dag overalt er af fyr, har at dømme efter et bevaret fragment (med oprindeligt afbindingstegn) været af egetræ.

De oprindelige tømmerdimensioner har været følgende: gadesidens stolper 18–22×14 cm, bagsidens højstolper 18–20×14 cm, gavlenes stolper 14×14 cm, løsholter 10–14×14 cm, nedre bjælker 14×14 cm, øvre bjælker 13×11 cm, remme (bortset fra fodremmen) 7–9×14 cm og ranker ca. 10×5 cm.

Torvesidens bindingsværk var fra første færd udmuret med munkesten, medens de øvrige ydervægge alle var lerklinede. Chr. Axel Jensen oplyser således i sin indberetning fra undersøgelsen i 1914, at tavlene under løsholterne i torvesidens to østligste fag havde bevaret deres oprindelige udmuring med hele og halve munkesten lagt i vandrette skifter (stenformat 27×12–13×9–10 cm). Her får vi også at vide, at de relativt få endnu bevarede lerklinede tavler var »armede« med firkantede egestøjlere, hvoraf der normalt fandtes fire i hvert tavl. I øvrigt må det nævnes, at rankerne på tømmerets inderside gik fri af støjlerne. Leret var stærkt halmblandet, og kliningens så tyk, at den dækkede indersiden af alt tømmer – også rankerne – med et lag på 3–5 cm tykkelse.

At dømme efter de fragmenter af gamle egespær, der indgår som hanebånd i den nuværende tagkonstruktion, har det oprindelige tagværk været temmelig stejlt (omkr. 55°) med to sæt hanebånd, der var fastgjort i spærene med hageblade eller svalehaleformede blade.

Om kælderen, som desværre ikke blev flyttet med til museet, oplyser C. A. J.,

Det oprindelige trefagshus i Køge Museums gård. Fot. TBM 1975.

at den var opført af marksten med en indvendig beklædning af munkesten, opmuret i polsk skiftegang (løber-binder-løber-binder). Midt på siden mod Torvet sås de murede dørfalse fra en oprindelig kældernedgang. Bjælkerne over kælderen var af 12×13 cm egetømmer, som lå med en gennemsnitlig afstand på 35–40 cm.

I det følgende skal redegøres for den bygningsarkæologiske undersøgelse og for, hvad der heraf kan udledes med hensyn til trefagshusets oprindelige konstruktive opbygning.

TREFAGSHUSETS TORVESIDE

I torvesidens nedre etage er alle fire stolper og de to nedre løsholter oprindelige og placeret på deres oprindelige sted. (Opmåling og rekonstruktionstegning på side 13 og 15).

Indvendigt ses det, at de to østre fag har været afstivet med to korte ranker, af hvilke den ene har gået fra et svalehaleformet indsnit i den østre hjørnestolpe – umiddelbart over det nedre løsholt – skråt ned over et indsnit i dette løsholts østre ende til fodremmen, hvori den formentlig har været fastgjort med et svalehaleformet blad. Den anden ranke, der har været endnu kortere (i virkeligheden blot et skråbånd), har gået fra et svalehaleformet indsnit i 2. stolpe lidt nedenfor det nedre løsholt til fodremmen, som den må have nået nogenlunde midt i 2. fag. De usædvanlig korte ranker skyldes sikkert, at der lige fra første færd har været vinduer i disse fag.

I det 3. fag – trefagshusets vestligste, er der 13 cm under bjælkeremmen i siderne af stolpe 3 og 4 taphuller efter et dørholt, hvilket viser, at trefagshusets oprindelige indgangsdør har været placeret i dette fag, der som nævnt er væ-

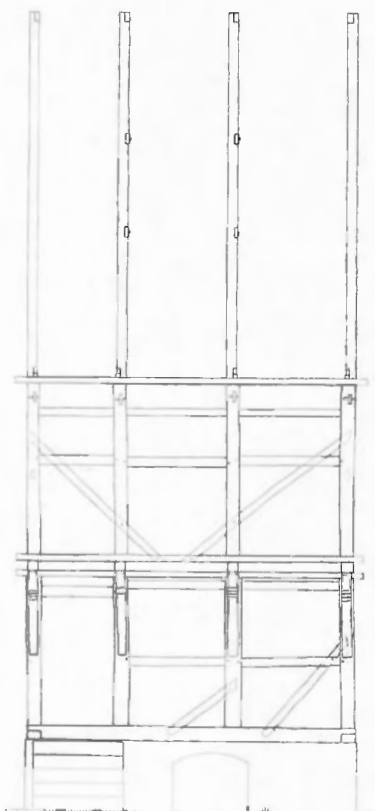
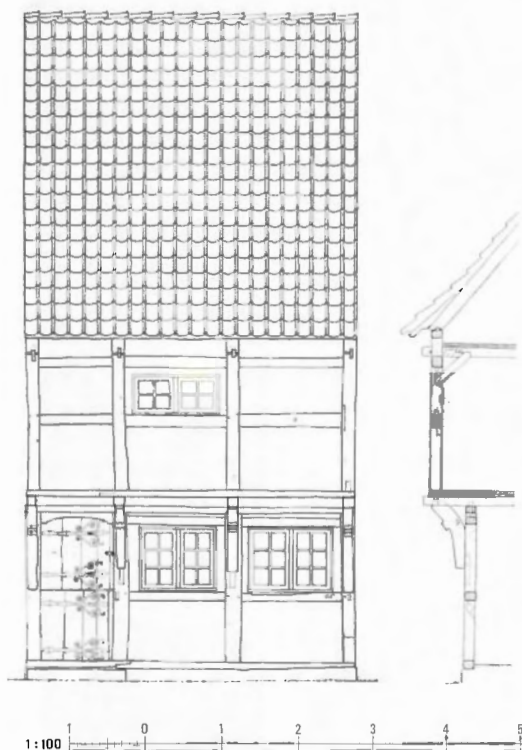
sentlig smallere end de to vinduesfag. To yngre taphuller i løsholthøjde fortæller, at faget sidenhen er blevet lukket i forbindelse med indgangsdørens flytning til den senere tilføjede vestre del af bygningen.

I østre side af 2. stolpe (fra øst) ses lige under det øvre løsholt et indsnit for et blad, der utvivlsomt hidrører fra et indvendigt kopbånd, som har gået skråt op til bjælken, i hvis østside der findes et tilsvarende indsnit. (Se snit side 21).

På indersiden af 3. stolpe er der foroven to taphuller og et stykke under nedre løsholt i stolpens østside et indsnit for et blad, hidrørende fra en kort nedadgående skråstiver. Disse spor viser, at der fra først af må have stået en tværgående skillevæg ud for denne stolpe. Også bjælken bærer spor efter dette skillelum (se afsnit om bjælkelagene).

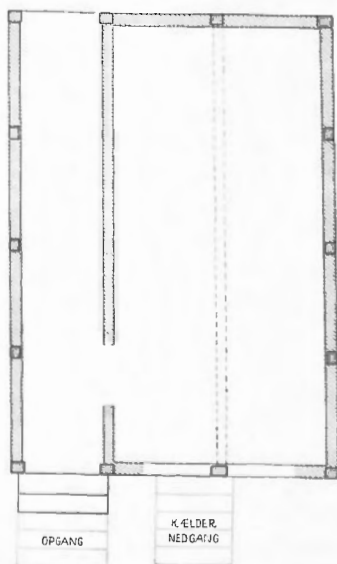
På stolpernes inderside ses ydermere de oprindelige afbindingsnumre, der er udformet som lange tynde streger, skåret med huljern. Nummereringen begynder med een streg på den østre hjørnestolpe og slutter med fire streger på den vestre hjørnestolpe. Stolperne har to nummerrækker, en i højde med de nedre løsholter og en i højde med de øvre. (Se i øvrigt afsnittet om afbindingsmærkerne).

Af de fire udvendige knægte, der støtter det usædvanligt store stokværksfremspring, har de to yderste deres oprindelige længde, medens de to mellemste på et senere tidspunkt er blevet noget afkortede nedadtil. Den indadsvundne forside på 1., 2. og 4. knægt fra øst er lidt ovenfor midten udstyret med tre tætstillede halvrunde tværstave. Knægt nr. 3 har et kantet zig-zagbånd som forside-motiv. Også knægtene bærer tynde stregnumre, som er anbragt på de østre sider. (Se snit side 19).

Foroven til venstre opmåling af torvesiden, som den står i dag med tilhørende snit, set mod 3. bjælkefag. Til højre torvesidens oprindelige udformning (uden tavludmuring, vinduer og dør). Herunder planen som den oprindelig må formodes at have været. På overetagens stolpe (som er den oprindelige vestlige hjørnestolpe, der nu fejlagtig er placeret som stolpe 3) ses det svalehaleformede bladindsnit fra gavlranken – delvis dækket af et nyt kopbånd. Placeringen af bladindsnittet på bjælken (for det oprindelige kopbånd) viser, at denne ved genopstillingen på museet er blevet forkortet. Sammenligner man opmålingen med rekonstruktionen vil det ses, at også overetagens stolper ved genopstillingen er skåret af længde forneden.

På rekonstruktionen ses de indvendige ranke. Om den oprindelige terrænhøjde samt om udformningen af kælder dør og trappetilstand vil det ikke være sikkert.

Stolpe 4 (det oprindelige trefagshus' vestre hjørnestolpe) i torvesidens overetage set indefra. Står nu som stolpe 3 fra øst. Bemærk det afskårne svalehaleblad, afbindingsnummeret (fire lange huljærnsstreger) samt taphullet fra gavlens løsholt. Under kopbåndet, der hidrører fra genopstillingen, ses lidt af indsnittet fra gavlranken. Fot. TBM 1975.

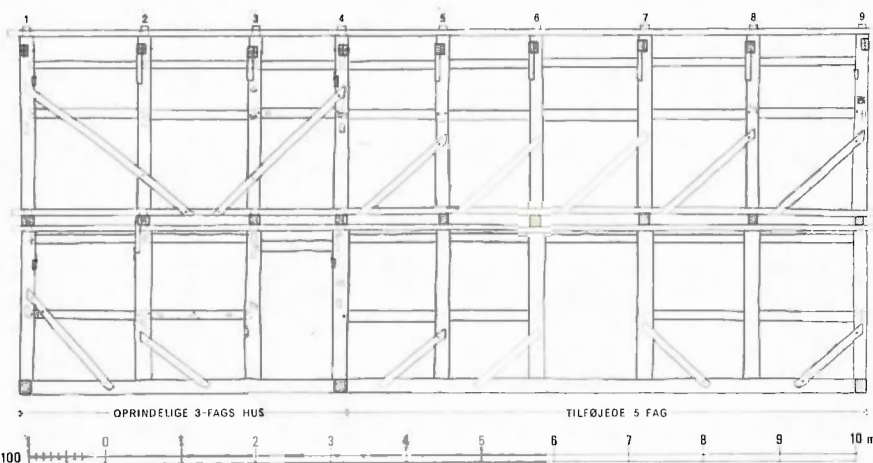
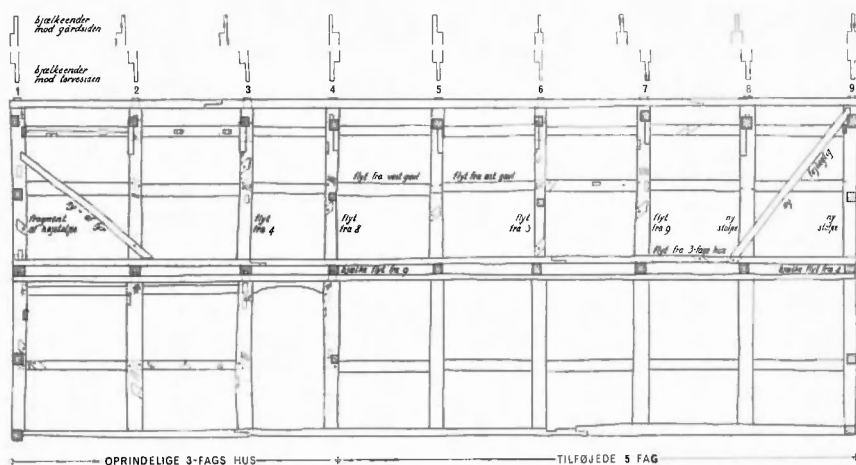
Af torvesidens øvre etage er der bevaret tre oprindelige stolper, men kun en af disse – stolpe 2 fra øst – står i dag på sit oprindelige sted. De øvrige to har ved genrejsningen i museet fået en fejlagtig placering, hvilket fremgår såvel af den oprindelige afbindingsmærkning som af de oprindelige bladindsnit og taphuller m.m. Stolpe 3 er således anbragt som stolpe 2 i den senere tilføjede vestre del, medens stolpe 4 – trefagshusets oprindelige vestre hjørnestolpe – nu er anbragt som stolpe 3 i trefagshuset (se fot. herover).

Den nuværende østre hjørnestolpe er et genanvendt tømmerstykke, hvis taphuller og bladindsnit viser, at vi har at gøre med den øverste halvdel af den højstolpe, der før flytningen stod i bagsiden som de tilføjede fags vestre hjørnestolpe. Ingen af de nuværende løsholter synes at være oprindelige.

Overgangsfodremmen og tagremmen er dels af nyt, dels af genanvendt tømmer. I undersiden af overgangsfoden ses ud for 1. og 2. fag en række taphuller, som viser, at dette tømmerstykke tidligere må have indgået i en lerklinet væg.

Anbringer vi nu de fejlagtigt placerede stolper på deres rette sted, viser indsnittene i stolpe 2, 3 og 4, at denne del af torvesiden har været afstivet med to indvendige ranker, der fra hjørnestolpernes øvre del har gået skråt ned over løsholter og mellemstolper til overgangsfodremmen, hvori de svalehaleformede blade har været fastgjort side om side i midterfaget. Fra undersøgelsesrapporten ved vi, at disse to ranker var borthuggede med undtagelse af de nederste blade, der stadig sad indfældede i overgangsfodremmen. Og denne overgangsfod med de tilbageblevne rankeblade findes stadig, nu er den blot anbragt i vestforlængelsens tre vestlige fag (se opmål, næste side). I den genopstillede bygnings østre fag er der kun indsat en enkelt fyrreranke, som hvad placeringen angår svarer til den oprindelige østre ranke (se tegning næste side).

I østsiden af stolpe 4 – trefagshusets vestre hjørnestolpe – er der foroven et indsnit for et blad, hidrørende fra en tværgående nedadrettet ranke (indsnittet er i dag delvis dækket af et nyere kopbånd). Ligeledes ses i stolpens inder-side et taphul fra et tværgående løsholt.

Husets torveside set indefra. Foroven opmåling herunder rekonstruktion.

På opmålingen er indtegnet alle de spor og mærker, som blev iagttaget under den bygningsarkæologiske undersøgelse. Ved påskrift ud for de flyttede tømmerstykker, er angivet, hvor disse oprindeligt har været placeret. Foroven er vist udformningen af loftbjælkernes tapper. Bemærk iøvrigt afbindingsmærkerne.

Rekonstruktionen viser torvesidens oprindelige tømmerkonstruktion og rankeafstivning. De flyttede tømmerstykker er her anbragt på deres oprindelige sted, ligesom overtagens stolper er gengivet i deres oprindelige højde.

De fuldt optrukne tømmerstykker er sikre, de prikkede tømmerstykker er der intet spor efter.

Hvor en fuldoptrukket rankes bladsamling er prikket, betyder det, at det tømmerstykke, hvori indsnittet har været, er forsvundet.

Da den indvendige side af de fem tilbyggede fags underetage i dag er dækket af paneler, bygger rekonstruktionen for rankernes vedkommende på C.A.J.'s opmålingsskitser og notater.

I trefags huset er de oprindelige tapsamlinger vist med punkteret linie. For de tilføjede fem fags vedkommende er samlingerne ikke vist.

Såvel ranke som løsholt har tidligere indgået i trefagshusets oprindelige vestgavl (se fot. side 14).

I øvrigt kunne det iagttages, at den vestre hjørnestolpes vestsideside var forvitret (vejrbidt), hvilket tyder på, at der må være hengået en del år mellem trefagshusets opførelse og tilføjelsen af de fem vestre fag. Ligesom i nedre etage er der to sæt afbindingsnumre på stolpernes inderside.

Før vi forlader trefagshusets torveside, skal det nævnes, at en sammenligning mellem Chr. Axel Jensens skitse og notater fra 1914 og den i 1974 foretagne opmåling afslører, at bygningen, som den nu står i Køge Museum, er noget lavere, end den var før nedtagningen. For torvesidens vedkommende ser det således ud til, at man ved genrejsningen har skåret de nederste 25 cm af overetagens stolper.

TREFAGSHUSETS BAGSIDE

I bagsiden – som den står i dag med lange gennemgående højstolper og to løsholter over hinanden i de enkelte fag – findes der tilsyneladende kun et eneste oprindeligt tømmerstykke, der imidlertid slet ikke hører til i trefagshuset. Det er den 4. højstolpe fra øst, der før flytningen stod som stolpe 2 i vestforlængelsens bagside. (Opmåling og rekonstruktion side 17, 27 og 28).

Skal vi forsøge at finde frem til, hvordan denne side fra først af har taget sig ud, må vi således helt og holdent bygge på C. A. J.s skitser og notater. Heraf fremgår det, at der i 1914 var bevaret følgende oprindelige tømmerstykker: den øverste halvdel af højstolperne 2, 3 og 4 (fra øst) samt tagremmen og det øverste løsholt mellem stolpe 3 og 4. Skitsen, der er tegnet i mål (1:50), viser endvidere,

at den nuværende fagdeling er forkert, idet fagbredderne i denne side har svaret til gadesidens, hvilket vil sige, at de to østre fag har været nogenlunde lige brede og det vestre væsentligt smallere.

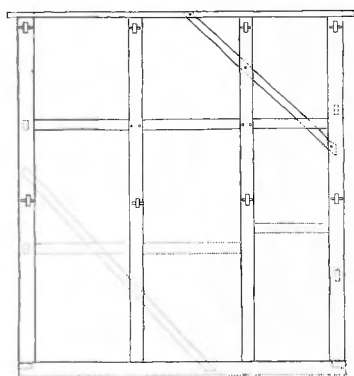
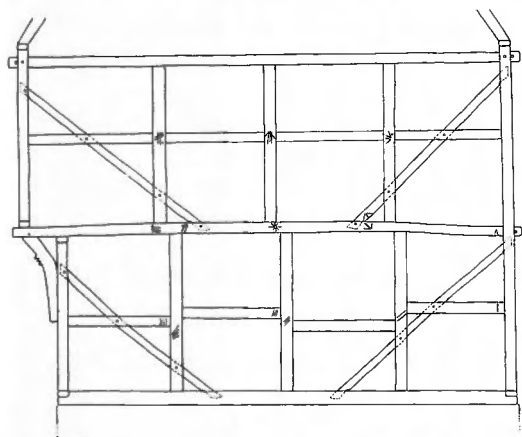
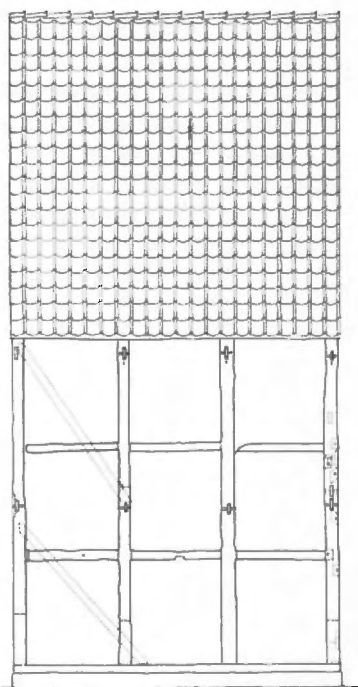
På den omhyggeligt udførte skitse, der fremstiller bagvæggens inderside, ses et svalehaleformet indsnit i den vestre hjørnestolpe – lidt ovenfor stueetagens bjælkelag – og et lignende indsnit i tagremmen samt et skråt indsnit i stolpe 3, hvilket viser, at overetagen kun har været udstyret med en ranke, som har gået fra den vestre hjørnestolpe skråt op over løsholt og stolpe 3 til tagremmen midt i 2. fag.

At de tre bagsidefag også må have haft en nedre ranke, kan der næppe herske tvivl om, og der er al mulig grund til at formode, at denne har gået fra midten af den for længst forsvundne østre hjørnestolpe skråt ned over stolpe 2 til fodremmen i 2. fag. Når bagsidens tømmer var bortskåret ud for stueetagen, skyldtes det, at man engang i fordums tid havde udvidet denne del af huset med en smal tilbygning.

Fra C. A. J.s notater ved vi, at det i 1914 bevarede løsholt havde støjlehuller i undersiden og en udhugget støjlerille i oversiden. Det oplyses også, at dette løsholt var forpaglet indefra (normalt slås de nagler, der fastlåser tapsamlingerne, i udefra).

Afbindingsnumrene på tømmerets inderside var ifølge C. A. J. udformet som lange huljernstreger, hvortil der var føjet en skråstreg. Nummereringen gik fra øst mod vest.

I bygningen, som den står i dag, er trefagshusets bagside udstyret med to ranker, der begge støtter den østre hjørnestolpe. Medens den nedre af disse næppe afviger synderligt fra den op-

Østgavl og bagside. Foroven opmåling, herunder rekonstruktion. Afbindingsmærkerne på tømmerets indvendige side er her vist fuldt optrukne. Mål 1:100 (se side 19). Stolper og rankeafstivning i bagsiden hidrører fra genopstillingen i museet, dog er den vestre højstolpe gammel; men den har oprindelig stået som 6. stolpe fra øst (stolpe 2 i de fem tilføjede fag).

Rekonstruktionen af østgavlen bygger på de bevarede tømmerstykker sammenholdt med C.A.J.'s skitseopmåling. De prikkede bladsamlinger fra rankerne i bagsidens højstolper er der intet spor efter. — Rekonstruktionen af bagsiden bygger udelukkende på C.A.J.'s opmålingsskitser. De fuldt optrukne tømmerstykker er sikre, de prikkede tømmerstykker er der intet spor efter.

rindelige ranke – hvad placeringen angår – har den øvre, som går fra hjørnestolpens øvre del skråt nedad til stolpe 2, hvori den er fastgjort lige oven for underetagens bjælke, intet til fælles med de oprindelige forhold.

TREFAGSHUSETS ØSTGAVL

I østgavlen er kun den nedre gavlbjælke og underetagens søndre hjørnestolpe bevaret på oprindelig plads. (Opmåling og rekonstruktion side 17). Undersøgelsen har imidlertid afsløret, at flere af gavlens oprindelige tømmerstykker ved genopstillingen er blevet anbragt andre steder i bygningen. Dette gælder således den nedre etages 4. stolpe fra nord (mærket med fire streger), som nu findes i overetagen i de tilføjede fags vestgavl, hvor den er indsat som stolpe 2 fra nord. På lignende måde er løsholtet fra underetagens nordligste fag (mærket med en streg) nu anbragt i samme etages sydligste fag. Endelig viser afbindingstegnet på et kopbånd, som nu er indsat mellem højstolpen og den øverste bjælke i den tilføjede dels 2. fag (fra øst), at dette tømmerstykke af eg udgør den nedre ende af den ranke, som oprindeligt var placeret i den nordre del af østgavlens øvre etage.

I C. A. J.s rapport fra 1914 indgår en skitse, som viser østgavlen med fire ranke, gående fra hjørnestolperne skråt ned til henholdsvis bjælke og fodrem. Det fremgår af såvel tegning som tekst, at der dengang fandtes langt mere oprindeligt tømmer i gavlen end det i dag er tilfældet. Bl.a. var den søndre ranke i underetagen bevaret i hele sin udstrækning, og af den tilsvarende ranke i overetagen sad en del endnu på plads. Med hensyn til de nordre ranke, som for længst var gået til, nævnes det, at disse

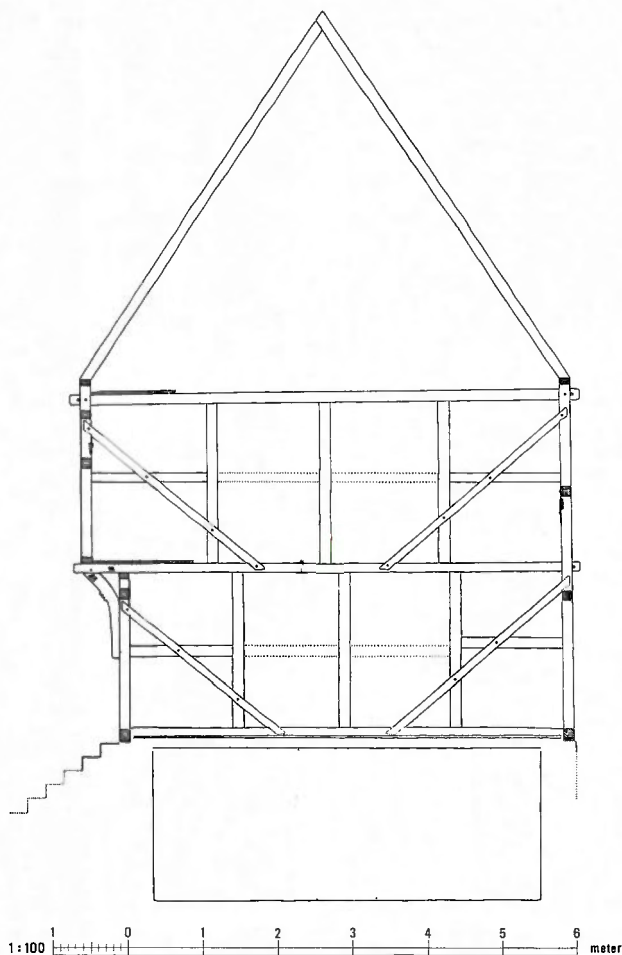
placering fremgik af utvetydige spor. Konstruktionsprincippet i gavlen, som den står i dag, må således siges at være rigtig, medens detaljerne og de enkelte tømmerstykkers placering synes at afvige en del fra den oprindelige udformning. (Se tegningerne på side 17).

Men heldigvis giver de få bevarede tømmerstykker flere værdifulde oplysninger om forholdene før flytningen. Således ses i underetagens søndre hjørnestolpe et stykke over løsholtet et hagebladformet indsnit, hvorfra ranken har gået skråt ned over løsholtet og den nu i vestgavlen fejlagtigt anbragte stolpe 4 (hvor indsnittet angiver den nøjagtige retning) for at ende i fodremmen i 3. fag (fra nord). Endvidere ses i den bevarede nedre gavlbjælke de to indsnit, hvori de øvre rankers nedadrettede blade har været fastgjort, men herudover har vi kun C. A. J.s skitse og notater at holde os til.

Afbindingsnumrene på tømmerets indersider var i nedre etage – ifølge C. A. J. – formede som lange huljernsstreger, begyndende med en streg i nordligste fag. På den nedre gavlbjælkes inderside kan der stadig anes en række bomærkelignende tegn, som tillige med tilsvarende mærker på den øvre etages nu forsvundne tømmer, der kendes fra C. A. J.s notater, vil blive behandlet i et særskilt afsnit.

TREFAGSHUSETS VESTGAVL

Af det oprindelige tømmer i trefagshusets vestgavl er nu kun den nedre etages sydvestre hjørnestolpe bevaret på oprindelig plads. Men også for denne sides vedkommende har det vist sig, at flere oprindelige tømmerstykker ved genopstillingen er blevet anbragt andre steder i bygningen. Dette gælder således den nedre gavlbjælke, som nu findes i de

Rekonstruktion af trefagshusets oprindelige vestgavl set indefra. Som det fremgår af tegningen, var vestgavlen afstivet med 4 indvendige ranker ligesom østgavlen. De prikkede løsholter er der intet spor efter.

tilføjede fags vestgavl (mærket med fire streger på den udkragede bjælkeendes østside). Som tidligere omtalt er endvidere den øvre etages sydvestre hjørnestolpe (mærket med fire streger) fejlagtigt anbragt på stolpe 3's plads. I 1914 var ifølge C. A. J. også den øvre bjælke i behold. I dennes underside sås stolpetaphuller og støjlehuller.

Som allerede nævnt under gennemgangen af torvesiden ses i østsiden af den nedre etages sydvestre hjørnestolpe foroven et hagebladformet indsnit, der hidrører fra en nedadrettet gavlranke. I denne stolpes inderside ses ydermere taphullet fra et gavlløsholt. Svarende hertil finder man i den øvre etages sydvestre hjørnestolpe, som nu fejlagtigt er

Placeringen af det opr. svalehaleformede bladindsnit helt ude ved ydervæggen (mod gaden) viser, at bjælken må være skåret af længde og bygningen således gjort smallere (ca. 15 cm) ved genopstillingen i Museet. Bjælke 3 i overetagen. Fot. TBM 1976.

Nyt kopbånd i oprindeligt svalehaleformet indsnit ved bagsiden. Bemærk affindingsnummeret på bjælken (tre lange huljernstukne streger med en tværstreg, der angiver, at denne bjælkeende hører til i bagsiden). Fot. TBM 1975.

anbragt på stolpe 3's plads, bladindsnittet fra en nedadgående gavlrænke og taphullet fra et gavlløsholt. I den endnu i 1914 bevarede øvre del af den nordvestre hjørnestolpe, som kendes fra C. A. J.s skitse af bagsiden, sås foroven – lidt nedenfor gavlbjælken – bladindsnittet fra den øvre gavlrænke og længere nede på stolpens inderside taphullet fra gavlens øvre løsholt.

Af disse fire gavlrænker kan de to øvre placeres helt nøjagtigt, idet man udvendigt på den bevarede gavlbjælke (som nu er anbragt i de tilføjede fags vestgavl) i midterfagene kan iagttage to naglehuller, der tilhører de bladindsnit, hvori rankernes nedre ender har været fastgjort. (Det har ikke været muligt at undersøge bjælkens inderside, fordi den i dag er skjult bag en falsk gavlvæg).

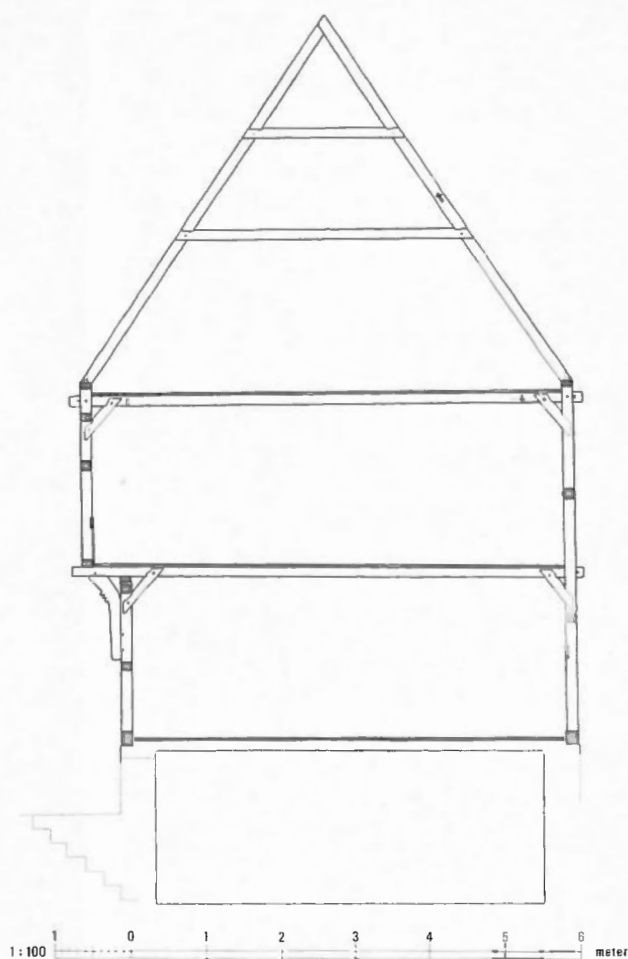
Der kan således ikke være tvivl om, at trefagshusets vestgavl har været udstyret med fire indvendige ranker, der fra hjørnestolperne har strakt sig skråt ned over løsholter og stolper til henholdsvis fodrem og bjælke – ganske som

i østgavlen. I bygningens fjerde fag står der i dag et bindingsværksskilletrum, som intet har at gøre med den oprindelige vestgavl.

BJÆLKELAGENE

Ud over at være de bærende led i etageadskillelsen er det bjælkernes opgave fag for fag at sammenbinde de to langsiders stolper. Det nedre bjælkelag, der mod Torvet bærer den fremspringende overetage, ligger i denne side af på underetagens bjælkerem, medens det i bagsiden er tappet i de gennemgående højstolper. Det øvre bjælkelag er i begge langsider tappet i stolperne. Bjælketappene går tværs gennem stolperne og er fornaglet dels i stolperne, dels ved disses yderside. (Tværsnit næste side).

For at give konstruktionen stivhed i tværretningen er alle fritliggende bjælker udstyret med indvendige kopbånd. Da bjælkebredden i denne bygning er væsentligt mindre end stolpebredden, og den stolpe- og bjælkeside, hvori kopbåndet er bladet, skal ligge i samme

Tværsnit i trefagshusets 1. fag – set mod vest, rekonstruktion.

lodrette plan, har man – for at få tappet hullet i stolpen til at ligge i midten – ladet bjælkens ene side danne tap. (Normalt er tappet anbragt ud for bjælke-midten).

På enderne af torvesidens fremkragede bjælker er i den genopstillede bygning anbragt nogle korte bjælkestumper, der springer frem foran overgangsfoden. Forklaringen på disse stumper, der umiddelbart virker lidt urimelige, må

utvivlsomt være, at man under nedtagningen har fundet spor, der godtgjorde, at bjælkerne fra først af har sprunget frem foran overgangsfodremmen. De fremspringende bjælkehoveder, der kun genfindes i meget gamle bindingsværksbygninger, hænger sammen med den primitive samlingsmåde, hvor den kun 9 cm høje overgangsfodrem fastgøres til bjælken ved hjælp af den forlængede stolpetap, hvis nederste kvadratiske del

passer ned i et tilsvarende taphul i bjælkens overside. (Se skråprojektion side 23). Man havde således endnu ikke lært sig den sidenhen gængse konstruktionsform, hvor overgangsfoden fastholdes til bjælkerne ved modsvarende svalehaleindsnit i henholdsvis bjælkernes overside og fodtømmerets underside (svalehalekæmning).

Om bjælkelagene, som de i dag findes, skal følgende bemærkes. Underetagens bjælke 2 (fra øst) er utvivlsomt oprindelig – og efter alt at dømme anbragt på sit oprindelige sted, selvom der ikke er fundet noget bjælkenummer på den. Den er af eg og har hagebladformede indsnit for kopbånd ved begge langvægge.

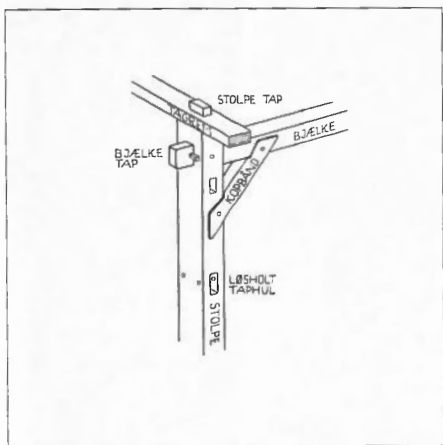
I torvesidens 3. stolpe er der som tidligere nævnt spor efter et oprindeligt tværskillerum. Også bjælken bærer utvetydige spor (taphuller og støjlehuller) efter dette skillerum, men ulykkeligvis er den ved genopstillingen blevet forkortet i begge ender og samtidig forskubbet i retning mod torvesiden. Da bjælkens bageste halvdel således er ny og de bevarede taphuller forskudt i forhold til deres oprindelige placering, lader skillerummet sig næppe rekonstruere. At der har været en døråbning i dette skillerum og at denne var anbragt et lille stykke fra gadesiden, kan der dog ikke være tvivl om, idet det fremgår af det højtsiddende taphul (fra et dørholt) og af det lavtsiddende indsnit (fra et nedadrettet skråbånd) i torvesidens 3. stolpe.

Af overetagens bjælker er den 2. fra øst af fyr. Da C. A. J. i 1914 betegner bjælken i dette fag som værende af eg, må den nuværende bjælke formentlig være overflyttet fra de fem tilføjede fag. At bjælken ikke er ny, viser det halvt bortskårne (!) afbindingsnummer, som

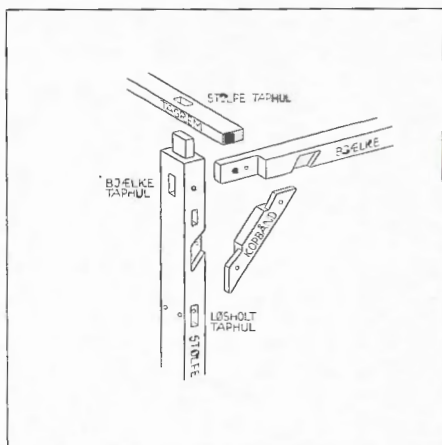
lige anes ved bagsidens højstolpe. Bjælke 3 er oprindelig og sidder på sit oprindelige sted. (Fot. side 20). Den er af eg, har bevaret sit afbindingsnummer (ved bagsiden) og er udstyret med svalehaleformede bladindsnit for kopbånd ved begge langvægge. Ligesom den oprindelige bjælke i underetagen fremtræder også denne bjælke med et halvt bortskåret kopbåndsindsnit (ved torvesiden).

Alle de nuværende kopbånd i trefagshuset er af fyr og skulle således være nye. At denne antagelse er rigtig, viser kopbåndenes utildannede blade, der ikke passer i bjælkernes og stolpernes omhyggeligt formede indsnit. (Fot. side 20).

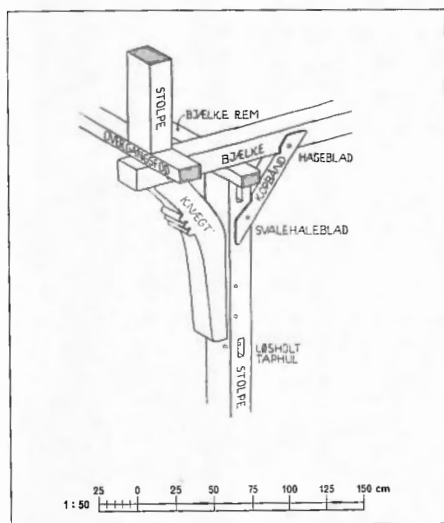
Det er i dette afsnit flere gange nævnt, at bjælkerne ved genopstillingen er blevet noget forkortede. En sammenligning mellem C. A. Jensens opmålingsskitser og opmålingen fra 1974 viser da også, at den totale bredde i dag er omkring 15 cm mindre end den var før nedtagningen.

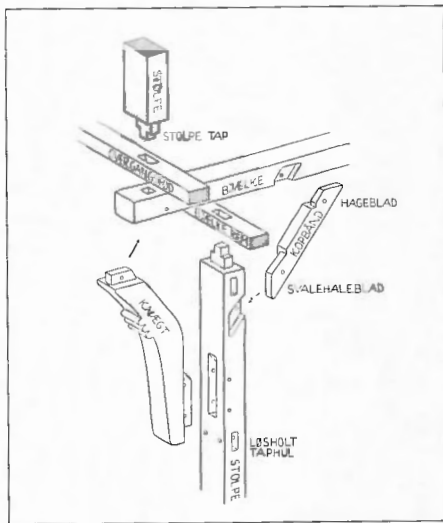
a. Samling mellem stolpe, bjælke og kopbånd samt mellem stolpe og tagrem. Skråprojektion gengivet i mål 1:50.

b. Samling mellem stolpe, bjælke og kopbånd samt mellem stolpe og tagrem. Tømmerstykkerne trukket fra hinanden.

c. Samlingerne omkring gadesidens stokværksfremspring. Skråprojektion gengivet i mål 1:50.

d. Samlingerne omkring gadesidens stokværksfremspring. De enkelte tømmerstykker trukket fra hinanden. Tegn. TBM

DE FEM VESTRE FAG

De fem fag, der efter nogle års forløb føjedes til trefagshusets vestgavl, fik samme ydre udformning som den oprindelige bygning, hvorved bebyggelsen kom til at fremtræde som den tilsyneladende helstøbt længe, der i dag kan ses i Køge Museums gård.

Det eneste, der udefra set adskiller de to bygningsafsnit, er knægtens form. Forsidernes krumning på trefagshusets knægte har således et nogenlunde jævnt forløb, der blot afbrydes af de frempringende tværbånd, hvorimod forsiderne på vestforlængelsens knægte, der mangler de dekorative tværbånd, er kraftigt indadsvungne foroven og nærmest lodrette for den nedre halvdels vedkommende. (Se fot. side 38).

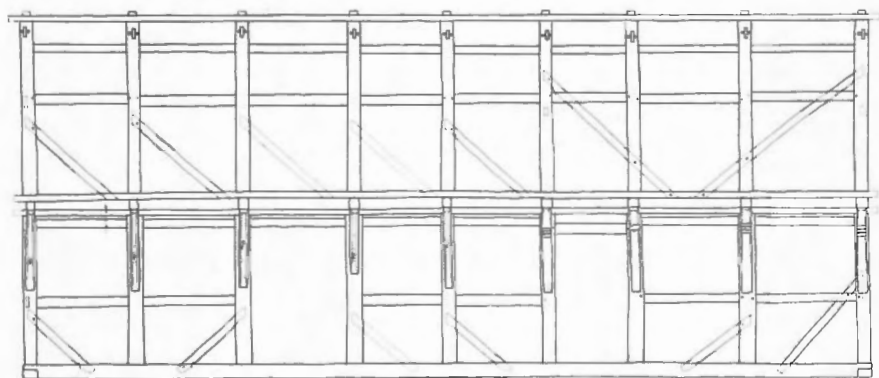
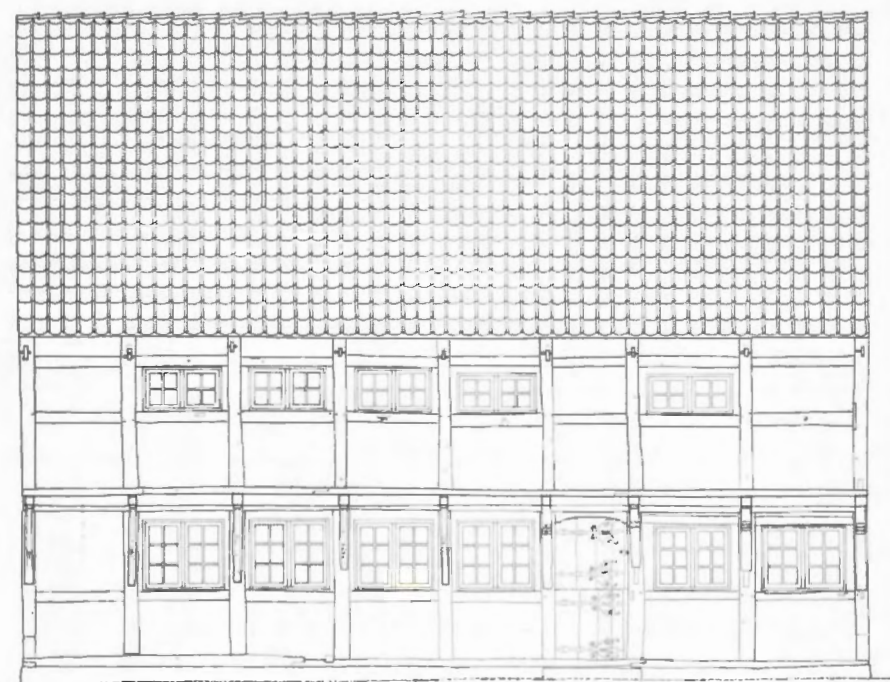
I øvrigt er formen på vestforlængelsens knægte naturskabt, idet man til disse knægte har anvendt træ, som er udskåret af en stammes rodende. Hvad trefagshusets knægte angår, så er disse udskåret af let krumme tømmerstykker (svære grene?), hvis forside man ydermere lod krumhugge for at gøre formen mere karakterfuld. Den lille »knast« på midten, hvoraf man sidenhen udskar de dekorative tværbånd, er i virkeligheden en ren håndværksmæssig foranstaltning. Man kan nemlig ikke hugge en indadgående krumning i et stykke tømmer uden at have et savsnit at hugge imod, og da et enkelt savsnit er utilstrækkeligt, hvis man vil sikre sig mod utilsigtede flækninger, skar man to savsnit inde ved midten og lod det mellemliggende stykke træ blive stående, så man havde noget at hugge ind imod.

Som nævnt var der også kælder under vestforlængelsen. Kældermuren mod Torvet var ifølge C. A. J. opført af muresten iblandet mindre marksten, me-

dens den vestre gavlmur og muren mod gården var opsat af større marksten. I den sidstnævnte sad der ganske nær trefagshuset en døråbning med false og fladbuestik af muresten. Ud for denne dør fandtes rester af murede trin fra en trappe, som har ført op til gården. I trefagshusets vestre kældermur sås en senere gennembrudt døråbning, der forbandt de to kælderrum.

TORVESIDEN. (Opmåling og rekonstruktion på næste side). Det oprindelige tømmer i torvesidens fem vestre fag er af eg og har nogenlunde samme dimensioner som tømmeret i trefagshusets torveside. Af underetagens stolper er den første fra øst og hjørnestolpen mod vest oprindelige. De øvrige stolper er tilføjede med løsholter og bjælker af nyere dato, medens fodremmen synes at være sammensat af ældre tømmerstykker. Sådant var det også i 1914, og vi får gennem undersøgelsesrapporten yderligere at vide, at det meste af den oprindelige fodrem endnu på dette tidspunkt var bevaret – omend i en noget forrådningsstand. Umuligt er det ikke, at det nuværende remstykke under de tre vestre fag udgør en del af den fodrem, C. A. J. omtaler.

Da torvesiden ud for underetagen er dækket af paneler, som skjuler alle indvendige spor og mærker, må vi for dette partis vedkommende holde os til C. A. J.s notater. Heraf fremgår det, at der i de bevarede stolper var løsholt-taphuller under og over vinduerne i samme højde som i trefagshuset. Det vil sige, at de nuværende løsholter er rigtigt placerede. Endvidere får vi at vide, at der i stolperne lidt nedenfor de underste løsholter fandtes bladindsnit fra nedadrettede skråbånd. Også i fodremmen var der spor efter skråbånd.

Opmålingen foroven viser torvesiden, som den står i dag med det oprindelige trefags-hus til højre og de tilføjede fem fag til venstre.

Rekonstruktionen forneden er gengivet uden tavlmurering, således at de indvendige ranker bliver synlige.

De fuldoptrukne tømmerstykker er sikre, de prikkede findes der intet spor efter. Hvor en fuldtoptrukket rankes bladsamling er prikket, betyder det, at det tømmerstykke, hvori indsnittet har været, er forsvundet.

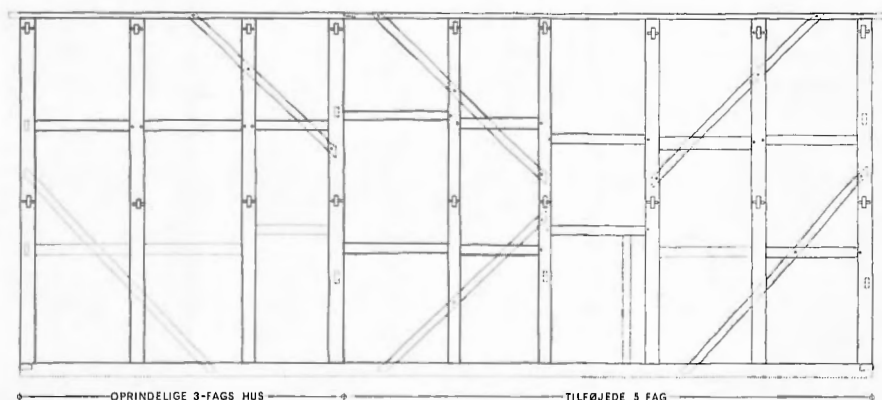
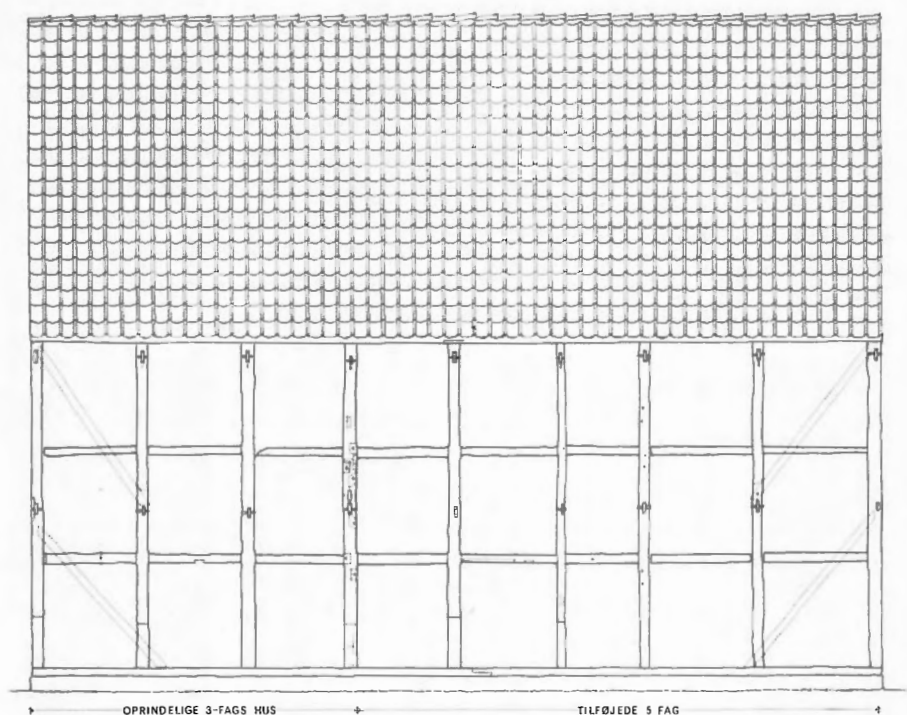
Af de iagttagne spor i stolper og fodrem fremgår det, at der i underetagens 1. fag (umiddelbart vest for trefagshuset) har været et kort skråbånd, der gik fra stolpe 1 skråt ned til fodremmen øst for. I 4. fag var der spor efter et lignende skråbånd mellem stolpe 3 og fodremmen vest for, og det samme var tilfældet i 5. fag, hvor skråbåndet har forbundet hjørnestolpen med fodremmen østfor. Herudover nævner C. A. J., at der muligvis har været endnu et skråbånd i 2. fag, men det synes dog kun at være en formodning. De fem vestre fags underetage har således haft skråbånd i 1., (2.?), 4. og 5. fag, hvorimod der næppe kan have været noget skråbånd i 3. fag (midterfaget), idet der ikke blev iagttaget det ringeste spor i fodremmen, som for denne dels vedkommende var bevaret i 1914. Den oprindelige indgangsdør i vestforlængelsen må således efter alt at dømme have været placeret i midterfaget. Hermed bliver også skråbåndenes skiftende retninger forståelig.

I torvesidens overetage er stolpe 1, 2 og 3 oprindelige, men kun stolpe 1 står i dag på sin oprindelige plads (mærket med en lang hulkjernerstreg). Stolpe 2 hører – som tidligere nævnt – til i trefagshuset, medens stolpe 3, der er mærket med fem hulkjernerstreger, er de tilføjede fags vestre hjørnestolpe. Endelig har vi den fejlplacerede stolpe 4 i trefagshuset, der oprindeligt har stået som stolpe 4 (mærket med fire hulkjernerstreger) i vestforlængelsen. Vi har således stolperne 1, 4 og 5, som herefter kan indtegnes på deres rette plads. Løsholterne synes alle at være enten nye eller fejlplacerede. Af afbindingsmærkerne synes det at fremgå, at det nedre løsholt i 1. fag er udskåret af en stolpe, der oprindeligt stod som nr. 2 (fra nord) i

vestgavlens underetage. På lignende måde udgør det nedre løsholt i 2. fag en del af en stolpe, der tidligere stod som nr. 2 (fra nord) i østgavlens øvre etage. At der fra først af har været to sæt løsholter også i denne etage fremgår af taphuller i de bevarede stolper. Overgangsfoden under de tre vestre fag hører som tidligere nævnt til i trefagshusets torveside. De øvrige remstykker er tilsyneladende nye.

Bladindsnittene i stolperne, der lige som i underetagen er anbragt et stykke neden for løsholterne, viser, at stolperne 1, 4 og 5 har været støttet af skråbånd, som alle har gået skråt ned til overgangsfoden i fagene øst for de nævnte stolper. C. A. J. antyder, at der også skulle have været et skråbånd i 2. fag – gående fra stolpe 2 til overgangsfoden øst for, men hvorpå han bygger den formodning oplyses ikke. Da de tre skråbånd, hvoraf vi har sikre spor, alle går i østlig retning fra stolperne, er der grund til at tro, at skråbåndene i de to fag, hvorom vi intet ved, har gået i samme retning. Den nuværende »rekonstruerede« ranker ved torvesidens vestre hjørnestolpe må siges at være meget misvisende, idet den går fra stolpens øvre ende skråt ned over løsholter og stolpe 4 til overgangsfoden umiddelbart øst for denne stolpe.

BAGSIDEN. (Opmåling og rekonstr. side 27 og 28). Af det nuværende tømmer i de fem tilføjede fags bagside kan intet med sikkerhed udpeges som oprindeligt. Dog er den højstolpe, der oprindeligt stod som nr. 2 fra øst endnu i behold, idet den – som tidligere nævnt – ved genopstillingen blev placeret som stolpe 4 i trefagshuset. Endvidere har vi – som omtalt under trefagshusets torveside – den øvre halvdel

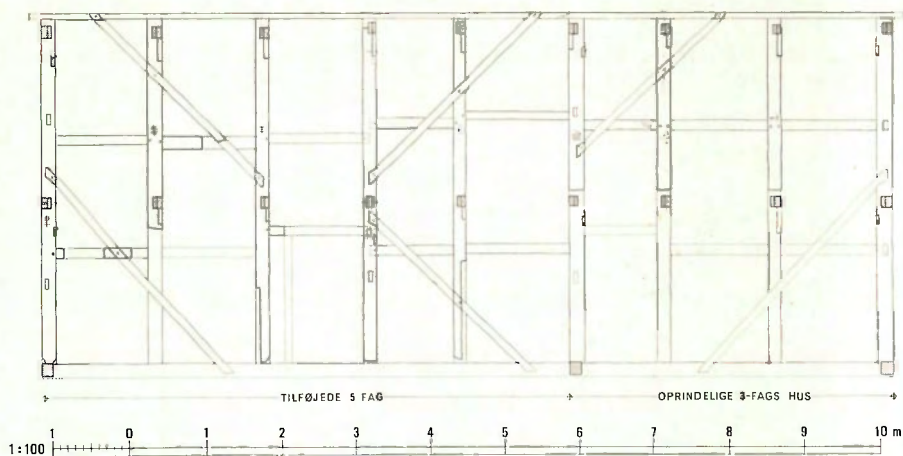

Husets bagside. Foroven opmåling, herunder rekonstruktion. Mål 1:100 (målestok på side 25).

Opmålingen viser bagsiden i dens nuværende udformning, som helt og holdent hidrører fra genopstillingen i museet. De eneste oprindelige tømmerstykker er stolpe nr. 4 fra øst (venstre), der før flytningen stod som stolpe nr. 6 (stolpe 2 i de fem

tilføjede fag), samt den øverste halvdel af de tilføjede fags vestre hjørnestolpe, der nu er anbragt som den østre hjørnestolpe i torvesidens overetage.

Rekonstruktionen bygger på C.A.J.'s skitseopmåling fra 1914 og de omtalte bevarede tømmerstykker. De fuldtoptrukne tømmerstykker er sikre, de prikkede er der intet spor efter.

Rekonstruktion af bagsiden set indefra, tegnet på grundlag af C. A. Jensens skitseopmåling fra 1914, suppleret med iagttagelser gjort under bygningsundersøgelserne i 1975. Signaturer: Eksisterende i 1914 – tyk streg. Sikker rekonstruktion – tynd streg. Usikker rekonstruktion – prikket.

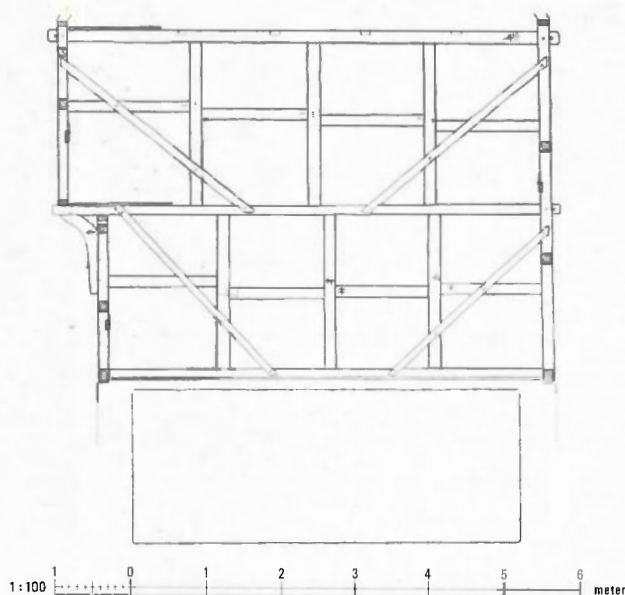
af den vestre hjørnestolpe, der nu er placeret i torvesidens østre hjørne. Selvom disse stolper kan fremvise mange betydningsfulde spor, kan man dog ikke rekonstruere alle fem fag på dette grundlag, men her kommer C. A. J.s omhyggelige skitseopmåling os til hjælp, thi endnu i 1914 var denne del af bagsiden temmelig godt bevaret.

Således var alle fem højstolper i behold – en enkelt dog kun for den øvre halvdels vedkommende. Ligeledes fandtes hele den oprindelige tagrem, enkelte løsholter og store dele af rankerne. De fem vestre fags tagrem var samlet med remmen over de tre østre fag med et skråsnit, umiddelbart vest for trefagshusets vestre hjørnestolpe. Af tegningen fremgår det endvidere, at det østligste fag var unormalt bredt og det følgende temmelig smalt, medens de tre vestre fag var nogenlunde lige brede. Når det østligste fag afveg så meget fra de øvrige, var grunden formentlig den, at

man ved at gøre dette fag særlig bredt har søgt at udligne visse skævheder i ejendomsskellene. (I den genopstillede bygning er vestforlængelsens midterfag meget smalt, og de øvrige fag nogenlunde lige brede). (Rekonstr. herover).

I øvrigt er det bemærkelsesværdigt, at de øvre bjælker i de to østligste fag har ligget i samme højde som trefagshusets bjælker, medens de i de tre vestre fag lå noget lavere. (I dag ligger alle husets bjælker i samme højde). Løsholternes højdeplacering er mærkværdigt springende. I de østre fag lå de i nogenlunde samme højde som i trefagshuset, i de to vestre væsentligt lavere, medens det underste løsholt i midterfaget var anbragt så højt, at det må betragtes som en dørhammer (overligger). I den genopstillede bygning ligger løsholterne i samme højde i samtlige otte fag.

To taphuller og et indsnit for et rankeblad, som på opmålingen fra 1914 ses på den nederste halvdel af stolpe 2,

Rekonstruktion af de tilføjede fags vestgavl. Vestgavlens har 4 indvendige ranker og er i hovedsagen konstrueret som gavlen i det oprindelige trefagshus, dog afviger placeringen af den nedre ranke nærmest torvet herfra, idet ranken foroven er fastgjort i gavlbjælken og ikke som i trefagshuset øverst i hjørnestolpen. Som det ses på tegningen er afbindingsmærkerne af forskellig type i øvre og nedre etage. Dette skyldes formentlig, at tømmeret i gavlens nedre etage hidrører fra trefagshusets vestgavl.

viser, at der på dette sted har stået en rankeafstivet tværskillevæg i stueetagen.

Hvad rankeafstivningen i vestforlængelsens bagside angår, så fremgår den af opmålingen, idet de øvre ranker dengang var delvis bevarede og sporene efter de nedre helt utvetydige. Af de to symmetrisk anbragte ranker ud for overetagen gik den østre (som var intakt) fra et svehaleformet indsnit – lidt oven for stueetagens bjælke – i stolpe 2 skråt op over løsholtet og stolpe 1 til tagremmen, hvori den var bladet nogenlunde midt i det første fag. Den vestre af disse ranker, som kun var delvis bevaret, gik på lignende måde – blot i modsat retning – fra stolpe 3 skråt op over stolpe 4 til

tagremmen i 5. fag (yderfaget). Af de to parallelltløbende ranker ud for stueetagen har den østre gået fra den bevarede stolpe 2 – fra et bladindsnit lige under bjælken – skråt ned over løsholtet og stolpe 1 til fodremmen i 1. fag, medens den vestre fra et bladindsnit, som ses lige over gavlbjælken i den bevarede del af den vestre hjørnestolpe, har strakt sig skråt nedover løsholtet og stolpe 4 til fodremmen i 3. fag.

Af de nuværende ranker er især den øverste, der går fra toppen af den vestre hjørnestolpe til midten af stolpe 4, således temmelig misvisende.

Om lerkliningen skriver C. A. J., at den svarede til østgavlens og var bevaret

Fyrreranke ud for overetagen i vestforlængselsens vestgavl fotograferet under bygningsundersøgelsen i 1914. Bemærk de frilagte støjler og det tykke lag lerklining, der dækker bindingsværkets inderside. Lerklining, der også har dækket ranken, er delvis fjernet i forbindelse med undersøgelsen. Fot. i Nationalmuseets 2. afd.

i ret store partier. Bagsidenummereringen var gjort med huljernsstreger, der var markerede ved en tværstreg.

VESTGAVLEN. (Rekonstruktion side 29). Også vestgavlen kan rekonstrueres med fuld sikkerhed. Noget af det oprindelige tømmer er stadig bevaret, og ydermere findes der en udmærket opmålings-skitse fra C. A. J.'s hånd, hvorefter det fremgår, at gavlen – som den stod i 1914 – ikke havde undergået nævneværdige ændringer siden opførelsen. Bl.a. var alle fire ranker stadig bevarede. Skitsen viser også, at vestgavlen i det væsentlige var konstrueret som trefagshusets oprindelige gavle. Dog var den sydlige ranke ud for underetagen ikke som de øvrige gavlranker fastgjort i hjørnestolpen, men i bjælken lidt indenfor stolpen. Endelig kan vi konstatere, at den nuværende gavl i det væsentlige er udformet som den oprindelige. Der oplyses intet om,

Oprindeligt afbindingsnummer på hanebånd i tagværket. To huljernsstukne streger med lodret tværstreg (bagsidemærkning). Til venstre et yngre afbindingsnummer (tynd streg med to trekanten), hvilket viser, at tagværket er omsat i yngre tid. Hanebåndet er en del af et oprindeligt spær. Fot. TBM 1975.

hvilke træsorter der er anvendt til de forskellige dele af konstruktionen. På et fotografi af den søndre af overetagens ranker (gengivet ovenfor i venstre spalte) kan man imidlertid tydeligt se, at denne ranke er af fyr.

Afbindingsmærkerne, som ses på skitsen, er i underetagen sammensat af lange huljernsstreger. I overetagen er der anvendt ganske korte stregnumre, som minder om de romertal, vi genfinder overalt på yngre bygninger. Endelig er der i oversiden af den øverste gavlbjælke indtegnet en række taphuller, som antyder det oprindelige gavltømmers stilling. Det nævnes også, at lerklining, der endnu i 1914 dækkede alt tømmer – også rankerne – på gavlens inderside. (Se fot. i foregående spalte).

Af det oprindelige gavltømmer er den nys nævnte øvre bjælke stadig bevaret. Den er ved bagsiden mærket med fem

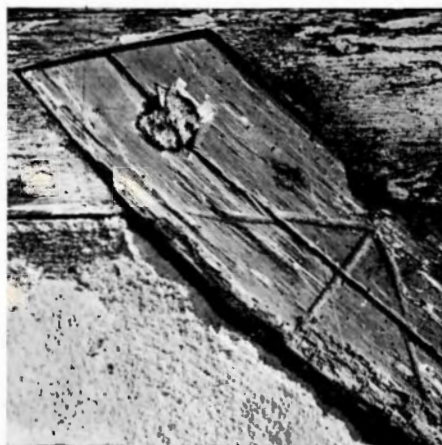
Oprindeligt afbindingsmærke på indersiden af østgavlens nedre bjælke. Dette bomærkelignende tegn findes nogenlunde midt på bjælken flankeret af flere tegn, som har samme karakter, bl.a. det i højre spalte gengivne. Se i øvrigt rekonstruktionen på side 17 og den tegnede oversigt på de to følgende sider. Fot. TBM 1976.

Oprindeligt afbindingsmærke på indersiden af østgavlens nedre bjælke ud for den nordre rankes bladindsnit. (Se fot. nedenfor). Overetagens nu forsvundne stolper var understøttet med afbindingsmærker sammensat af krydsende streger. (Se rekonstruktionen af østgavlens på side 17 samt efterfølgende oversigt). Fot. TBM 1976.

huljærnsstreger, der gennemskæres af en tværstreg (bagsidemarkering). Også den nedre bjælke findes, men den er nu indsat som bjælke i trefagshusets oprindelige vestgavl (nuværende skillerum). Som tidligere nævnt er et løsholt i torvesidens overetage (i vestforlængelsens 2. fag) at dømme efter afbindingsmærket udskåret af stolpe 2 (fra nord) i vestgavlens underetage.

Til slut bør nævnes, at afbindingsmærkerne på gavlens stolper og løsholter ud for stueetagen (som i dag kun kendes fra C. A. J.s opmålingsskitse) kunne tyde på, at disse tømmerstykker fra først af har haft deres plads i trefagshusets oprindelige vestgavl ud for overetagen. De må så være overflyttet til de tilføjede fags vestgavl, da denne del af bygningen opførtes.

Oprindeligt afbindingsmærke på en rankestump, der ved genopstillingen har fundet anvendelse som kopbånd. Efter mærket at dømme hidrører dette fragment fra den ranke, der tidligere sad mod nord i østgavlens overetage (se fot. ovenfor og rekonstruktion side 17). Fot. TBM 1976.

Trefagshusets afbindingsmærker

Torveside

Overetage Stolper øvre række

Stolper nedre række

Underetage Stolper øvre række

Stolper nedre række

Nedre løsholter

*Øvre
bjælkelag*

Torveside

Bagside

*Nedre
bjælkelag*

Torveside

Udv. knægt

Bagside

Højstolper

Afbindingsmærker gengivet i mål 1:10. Tegnet efter afgnidninger af TBM 1976.

Østgavl

Overetage Stolper

Ranke

Underetage Bjælke

Stolper

Løsholter

De vestre fags afbindingsmærker

Torveside

Overetage Stolper

Underetage Ud. knægte

Øvre bjælkelag Ved bagside

Ved torveside

Vestgavl

Overetage Stolper, løsholter

Underetage Stolper

RESUMÉ

Før vi går over til at behandle spørgsmålene omkring torvelængens alder og tilhørsforhold, vil det være rimeligt ganske kort at sammenfatte resultatet af undersøgelsen med hensyn til de to bygningsafsnits oprindelige rankeafstivning.

I torvelængen var de skråløbende ranker overalt bladet på *indersiden* af tømmerkonstruktionen. Udadtil var rankeafstivningen således skjult bag torvesidens udmurede tavl og de øvrige siders lerklining. I øvrigt var denne lerklining så tyk, at den indadtil ikke blot dækkede det lodrette og vandrette tømmer, men også rankerne.

Trefagshusets torveside (rekonstruktion side 13 og 15) var afstivet med ranker, der i overetagen gik fra hjørnestolperne skråt ned over løsholter og mellemstolper til overgangsfoden i midterfaget. I underetagen fandtes der også to ranker, hvoraf den ene gik fra hjørnestolpen skråt ned over løsholtet til fodremmen i 1. fag, medens den anden – mellem stolpe 2 og fodremmen vestfor – holdt sig under løsholtet.

I de tilbyggede fags torveside (rekonstruktion side 15 og 25) var begge etager udstyret med korte ranker = skråbånd, der udgik fra stolperne nedenfor løsholterne og således hver især holdt sig indenfor det enkelte tavl. Overetagens skråbånd synes alle at have gået i samme retning – fra stolpen til fodremmen øst for. I underetagen, hvor der efter alt at dømme har været dør i midterfaget, skiftede skråbåndene retning, hvorved de kom til at støtte hjørnestolpen, de to dørstolper og stolpe 1.

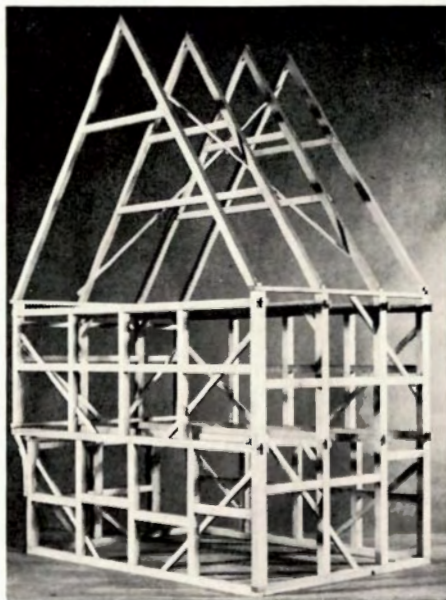
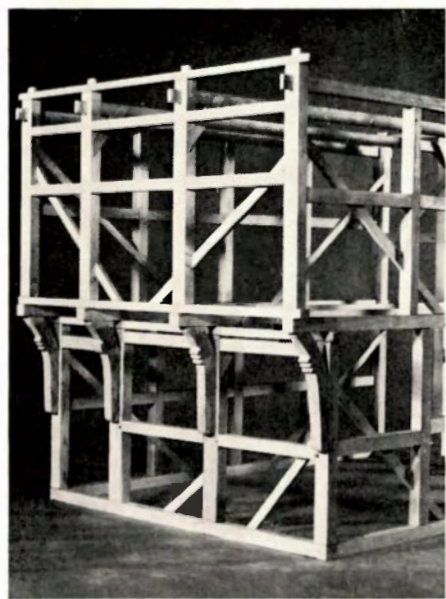
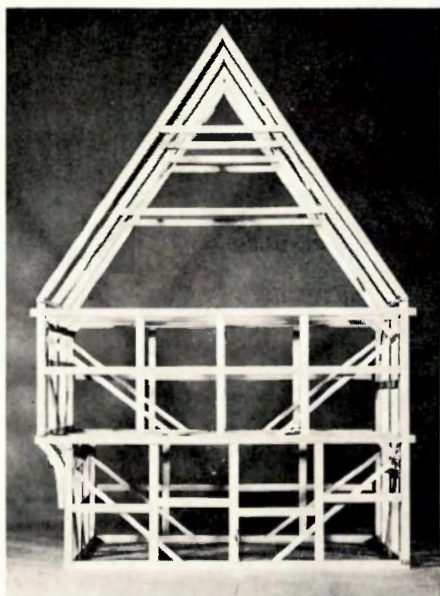
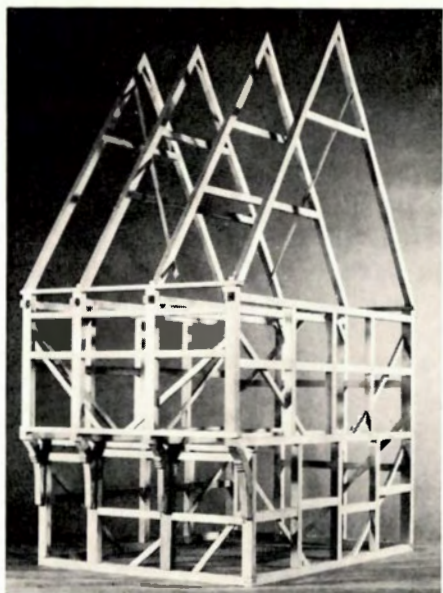
Det står således klart, at trefagshusets torveside i det væsentlige var afstivet med ranker, og at de tilbyggede fags

torveside i modsætning hertil havde en afstivning, som udelukkende bestod af korte, ensartede skråbånd, der udfyldte hver sit undertavl.

En lignende forskel på de to bygningsafsnit finder vi ikke i de øvrige siders konstruktive opbygning. De tilbyggede fags vestgavl svarede således i alt væsentligt til trefagshusets gavle, hvor rankerne i begge etager gik fra hjørnestolperne skråt ned over løsholter og stolper til henholdsvis bjælke og fodrem i de to midterfag. (Rekonstruktion side 17, 19 og 29).

Af de to ranker i trefagshusets højstolpebyggede bagside (rekonstruktion side 17 og 27) gik den øvre fra midten af den vestre hjørnestolpe (umiddelbart over stueetagens gavlbjælke) skråt op til tagremmens midte, medens den nedre formentlig har gået fra midten af den østre hjørnestolpe skråt ned til fodremmens midte.

De tilbyggede fags bagside (rekonstruktion side 27) har haft fire ranker, hvoraf de to øvre strakte sig i hver sin retning fra midten (umiddelbart over stueetagens bjælker) af henholdsvis stolpe 2 og stolpe 3 skråt op til tagremmen i de to yderfag. Af de nedre ranker, der var parallelløbende, gik den ene fra den vestre hjørnestolpe (umiddelbart over den nedre gavlbjælke) skråt ned til fodremmen i 4. fag, og den anden fra stolpe 2 (umiddelbart under stueetagens bjælke) skråt ned til fodremmen i 1. fag.

Model af trefagshusets oprindelige tømmerkonstruktion udført af John Kronborg Christensen og Tony Bødtker Munch. I øverste række til venstre ses torvesiden og østgavlen, og til højre østgavlen i front. I nederste række til venstre har vi torvesiden i større mål og til højre østgavl og bagside set sammen. Fot. J. K. C. 1976.

TORVELÆNGENS ALDER OG TILHØRSFORHOLD

Bindingsværk afstivet i længde- og tværetningen med lange skråtløbende ranker, som er bladet på det vandrette og lodrette tømmeres indersider, kendes her i landet fra følgende bygninger: Kirkestræde 20 i Køge opført 1527, Eiler Rønnows gård i Odense opført 1547¹⁾, Østerågade 4 og Bispensgade 3 (baghus langs Cortesgyde) i Aalborg²⁾, som begge synes at være opført i årene omkring 1540–50. Endvidere er der i Ribe³⁾ og Kolding fundet genanvendt bindingsværkstømmer med indsnit for forskellige former for bladsamlinger, der viser, at de bygninger, hvorfra dette tømmer hidrører, har været afstivet med lange indvendige ranker. Tømmeret i de jyske og fynske bygninger er dog væsentligt sværere end i Køge-husene, og det er kun de højstolpebyggede gårdsider og gavlene, der har været afstivet med ranker, medens gadesiderne med deres knægtbårne stokværksfremspring er udstyret med indtappede skråstivere (enkelte eller krydsende), der holder sig indenfor de enkelte fags undertavl. Dette sidste gælder også gadesiden i Kirkestræde-boden fra 1527 i Køge. (Fot. næste side).

I Skåne er bevaret en bindingsværksbygning, som har en række konstruktive træk til fælles med Slagtergårdens torvelænge. Det er Pilegränd-huset i Ystad, en 11 fag lang magasinlænge, hvis gadeside har et usædvanligt stort stokværksfremspring, som støttes af lange lige skråstivere med affasede forsider. (Opmåling side 39)⁴⁾. Som i Slagtergården er tømmeret temmelig spinkelt og såvel den højstolpebyggede gårdside som den bevarede sydgavl er afstivet med lange påbladede ranker, medens skråafstivningen i gadesidens øvre og nedre etage er

udformet som to rækker regelmæssigt anbragte skråbånd (korte ranker), der er bladet på stolper og fodtømmer, således at hvert skråbånd kun strækker sig over et enkelt undertavl. (Fot. side 38). En udformning som vi kender igen fra de tilbyggede fag i Slagtergårdens torvelænge.

På et par områder adskiller de to bygninger sig dog ganske væsentligt fra hinanden. Således er ranker og skråbånd i Pilegränd-magasinet bladet på den udvendige side af bindingsværket, hvilket indebærer, at skråafstivningen overalt er synlig udefra. Og i modsætning til Slagtergårdens afstivningssystem, hvor de enkelte ranker altid holder sig inden for en enkelt etage, er Pilegränd-magasinetes gårdside udstyret med to lange ranker, der strækker sig fra hjørnestolpernes øvre ender til fodremmen to og et halvt fag fra hjørnerne. Også de to længste af rankerne i den bevarede sydgavl går fra den øvre del af hjørnestolperne ned over gavlbjælke og mellemstolper til fodtømmeret. I de ovenfor omtalte jyske og fynske bindingsværksbygninger strækker højstolpegårdsidernes ranker sig – ligesom i Pilegränd-huset – fra hjørnestolpernes topender til fodremmen i det 4. fag fra hjørnerne.

Endnu en bygning i Ystad bærer spor efter en oprindelig rankeafstivning. Det er det 10 fag lange bindingsværksmagasin i den Kemnerske gård i Stora Västergatan, hvor der på *indersiden* af højstolpegårdsiden ses indsnit efter en lang ranke, der har strakt sig fra topenden af den fjerde stolpe skråt ned over stolper og løsholter til fodremmen i 7. fag – og denne ranke har været ene om at afstive gårdsiden i længderetningen. Også i den fragmentarisk bevarede østgavl

Store Kirkestræde 20 i Køge. Trefagsvåning opført i 1527. For år tilbage lå der en tilsvarende våning nord for den endnu bevarede. At de to ganske ens småhuse havde udgjort en helhed, viste bl.a. den sammenhængende indskrift på dørenes overliggere. Over døren i det nordre hus stod der således: IHESUS MARIA, som fortsætter på den bevarede søndre dørhammer med: ANNA – ANO DNI MDXXVII. De to våninger (boder) omfattede hver især kun et rum og en muret kælder, hvortil der var nedgang fra gården. Fot. TBM 1976.

er der spor efter indvendige ranker, hvoraf de øverste har gået fra hjørnestolperne lidt over løsholthøjde til bjælken over nedre etage, medens de nederste ranker har gået fra denne bjælke et kort stykke indenfor hjørnestolperne ned til fodremmen i gavlens midterfag. Mod gaden, hvor der kun er bevaret oprindeligt bindingsværk i den nedre etage, har der været en enkelt indtappet (udefra synlig) skråstiver i samtlige fags undertavl⁵).

For om muligt at finde frem til, hvornår Slagtergårdens torvelænge er opført, må vi foretage en sammenlig-

ning mellem konstruktionerne i nogle af de bygninger, vi har beskæftiget os med på de foregående sider. Den første bygning, der inddrages i denne undersøgelse, må blive den lille trefagsbod fra Kirkestræde, fordi den er sikkert dateret og samtidig er beliggende i samme by som Slagtergården. (Fot. herover)⁶).

Ser vi på de to bygningers lange, indadvungne knægte, der det ene sted støtter det store tagudhæng og det andet sted det stærkt fremspringende øvre stokværk, så ligner disse til en vis grad hinanden. Dog adskiller knægtene på Slagtergårdens torvelænge sig fra Kirke-

a. Udvendig knægt på Slagtergårdens østre del (træfagshuset), ca. 1500. Fot. TBM 1976.

b. Udvendig knægt på Slagtergårdens vestforlængelse, ca. 1525. Fot. TBM 1976.

c. Udvendig knægt på St. Kirkestræde 20, opført 1527 (delvis rekonstrueret). Fot. TBM 1976.

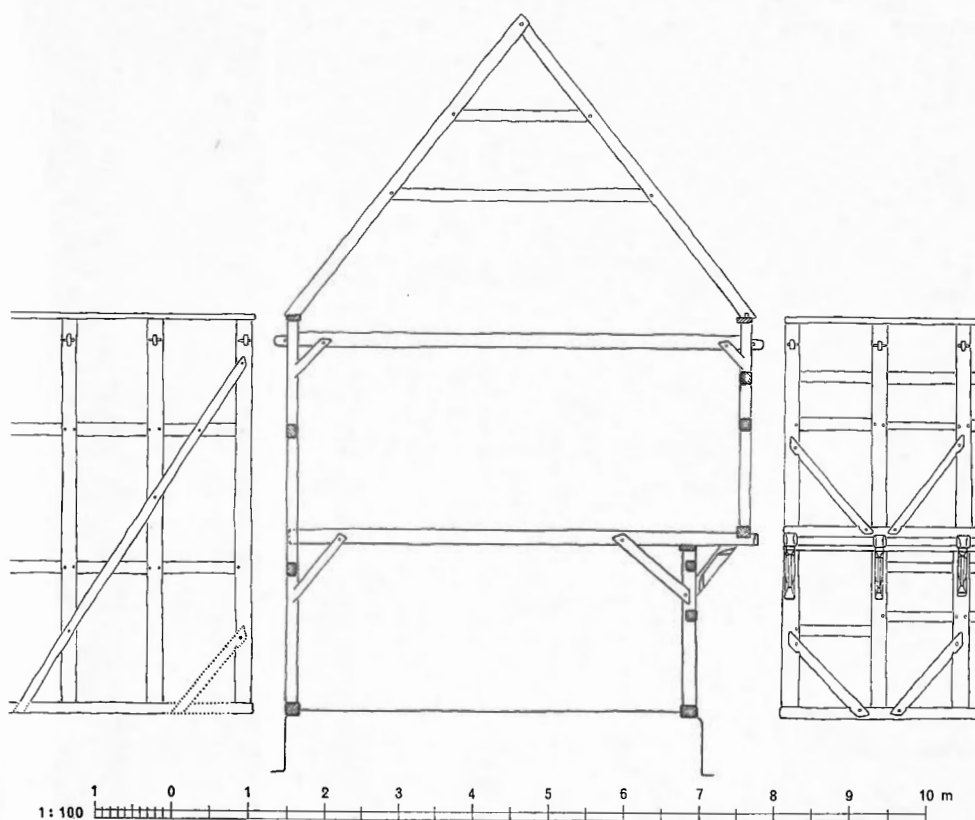
d. Udvendige skråstiverknægte på Pilegrändgårdens magasinbygning i Ystad, ca. 1490-1500. Fot. H.H.E. 1975.

e. Udvendig knægt (med hestehoved forneden) på Pilegrändgårdens hjørnegavlhus i Ystad, ca. 1530. Fot. H.H.E. 1975.

f. Kort skråbånd fastgjort i stolpe og fodrem med hageblad. Pilegrändgårdens magasinbygning, ca. 1490-1500. Fot. H.H.E.

Pilegrändgården i Ystad. 11 fag lang magasinbygning opført omkr. 1490–1500 i forlængelse af et omkr. 1530 udskiftet enetages bolighus. Tværsnit med to fag af langsiden mod Pilegränd (til højre) og godt to fag af bagsiden (til venstre). Siden mod Pilegränd har korte regelmæssige anbragte skråbånd i begge etagers undertavl, medens gårdsiden er afstivet med lange udvendige ranker gående fra øverste ende af hjørnestolperne skråt ned over stolper og løsholter til fodrem midt i 3. fag fra hjørnerne. Opmåling 1:100. Tegnet af HHE.

stræde-husets knægte, idet de førstnævnte ikke – som det normalt er tilfældet – udfylder vinklen mellem stolpe og bjælke. De har således nærmest karakteren af skråstivere, hvilket afgjort er et gammelt træk, som vi blandt de behandlede bygninger kun genfinder i Pilegränd-magasinet i Ystad.

I gavlene er Kirkestræde-boden – ganske som Slagtergårdens torvelænge – afstivet med indvendige skråskranker, der

ikke blot udadtil men også indvendigt skjules af væggenes lerklining. Hvad gadesiden angår, har undertavlene i Kirkestræde – som tidligere nævnt – udefra synlige enkeltskråstivere, der er indtapet mellem stolpe og fodrem, hvilket må betragtes som en konstruktion, der i typologisk henseende er yngre end de påbladede indvendige ranker og skråbånd, som fandtes i Slagtergårdens torveside. Dette kunne således tyde på, at Slagter-

Alsfeld i Hessen, Amthof 8. Hus med korte skråbånd, der er bladede på stolpernes og fodtømmerets ydersider. Stolperne mellem de skråbåndsafstivede stolper er senere indsat. Også løsholterne er af nyere dato, idet de har afløst gennemløbende sidebånd, der var bladede over stolpernes forsider. Opførelsestid omkr. 1400. Fot. HHE 1970.

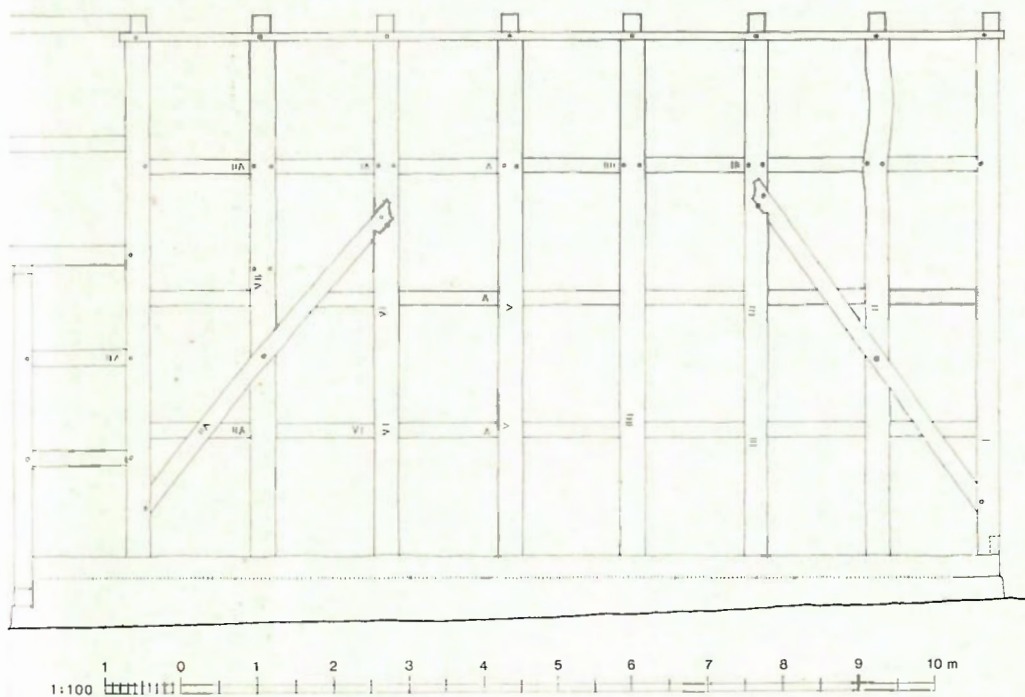
Alsfeld i Hessen, Hersfelder Str. 15. Gavlhushus med fire lange udvendige ranker i langsiderne. De tre forreste ranker har oprindeligt haft samme længde som den bageste. Opførelsestid omkr. 1450–1500. Fot. HHE 1970.

gårdens torvelængde som helhed er opført før 1527.

Som der tidligere er redegjort for, har torvelængdens tre østre fag fra først af udgjort et selvstændigt trefagshus, som sidenhen er blevet forlænget med de fem vestre fag. I øvrigt viser trefagshusets udvendige knægte tillige med skråafstivningen i gadesiden, der er udformet som virkelige ranker (i modsætning til de vestre fags påbladede skråbånd), at der må være hengået nogle år mellem trefagshusets opførelse og tilføjelsen af de fem vestlige fag. Da det ydermere er konstateret, at vestsiden af trefagshusets vestre hjørnestolpe er ret vejrbidt og således må have stået utildækket en årække, rykker trefagshusets opførelsestid efter alt at dømme et godt stykke tilbage i tiden.

En sammenligning mellem konstruktionerne i trefagshuset og Pilegränd-går-

dens magasinlængde i Ystad, hvis opførelsestid af svenske forskere sættes til tiden omkring 1490–1500, giver det resultat, at trefagshuset på et enkelt ganske væsentligt punkt virker mere primitivt end Pilegränd-huset. Der tænkes her ikke så meget på, at rankerne i den førstnævnte bygning er bladet på bindingsværkets inderside og i den sidstnævnte på ydersiden – idet dette ikke nødvendigvis behøver at indebære nogen aldersforskel – men udelukkende på, at den uregelmæssige rankeafstivning i trefagshusets torveside efter alt at dømme repræsenterer et ældre udviklingstrin end Pilegränd-husets regelmæssigt anbragte, påbladede småranker, der mere har karakteren af skråbånd, idet de uden at krydse andre tømmerstykker blot forbinder stolper og fodrem. På dette punkt minder Pilegränd-huset – som tidligere antydte – mere om de fem fag, hvor-

Høxter (v. Hildesheim), Westerbach Str. 34. Ottefags gavlhus med to udvendige ranker i langsiderne. Rankerne er forneden tappede i stolperne og foroven fastgjort med hageblad. Bygningen bærer årstallet 1537. Gengivet i målestok: 1:100. Opmålt af HHE 1970. (A.B.).

med trefagshuset senere hen blev forlænget. Umiddelbart skulle dette jo indebære, at trefagshuset var ældre end Pilegränd-magasinet. Men hertil må nok bemærkes, at en enkelt – omend nok så væsentlig – konstruktionsdetalje er et spinkelt grundlag at bygge på, især når der ikke er andre forhold, der peger i samme retning. Iøvrigt må man se i øjnene, at en i typologisk henseende ældre konstruktionsmåde i visse tilfælde kan være udført på et senere tidspunkt end en, der har en yngre karakter. F.eks. kan det meget vel tænkes, at håndværkerne har modtaget udefra kommende impulser tidligere i en by end i en anden. Og man kan heller ikke

se bort fra den mulighed, at to håndværkere i samme by og på samme tid kan have udført den samme konstruktionsdel på forskellig måde, idet den ene kan have været tilbøjelig til at holde sig til det engang tillærte, medens den anden måske har været mere åben overfor det nye, der trængte sig på udefra.

Selvom det således må erkendes, at grundlaget for en nøjere datering af Slagtergårdens torvelænge er behæftet med en vis usikkerhed, taler meget for, at de tre østre fag (trefagshuset) er opført omkring eller kort før 1500 og at de fem vestre fag er tilføjet nogle årtier senere.

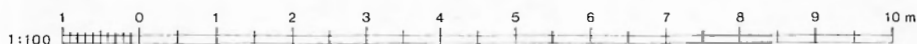
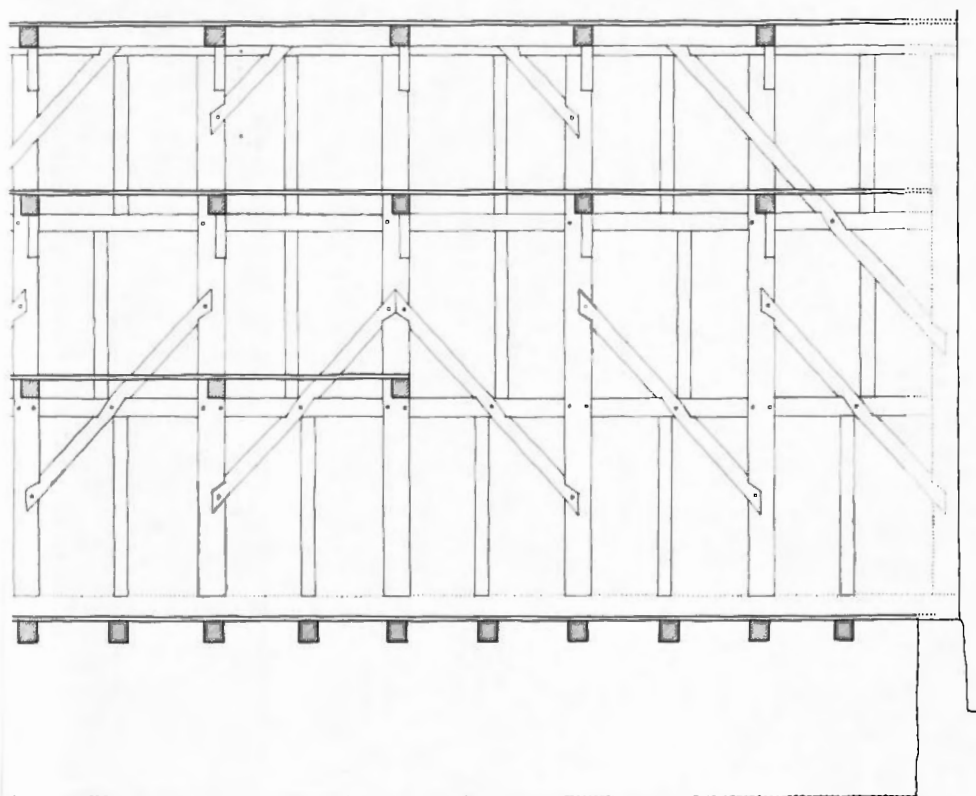

G'Dansk i Polen. Hus ved Katharina kirken afstivet med udvendigt påbladede ranker. Tagudhænget mod gaden støttes af indadsvungne skråstiverknægte med halvrund tværstav på forsiden. Formentlig opført omkr. 1500. Fot. HHE 1965.

Lange skråløbende ranker, som er bladet på bindingsværkets lodrette og vandrette tømmer for at give konstruktionen den nødvendige stivhed i længde- og tværretningen, findes i dag frem for alt i den nordlige del af Hessen i byer som Marburg, Alsfeld, Bad Hersfeld, Fritzlar, Spangenberg, Frankenberg og Grebenstein⁷⁾. Men det er kun i virkelig gamle bygninger (fra tiden mellem 1350 og 1480), man træffer denne form for skråafstivning, der i øvrigt som oftest er begrænset til de mere bortgemte sider (gavlhusenes langsider og langhusenes bagsider). (Se fot. side 40). Bygningernes gadesider (facader) er næsten altid udstyret med korte skråstivere, der –

uanset om de er enkelte, dobbelte eller krydslagte – i nogle tilfælde er fastgjort ved bladning, og i andre ved indtapning, idet bladningen dog synes at være den ældste form. (Se fot. side 40). Bindingsværkshuse med ranker i gadesiden findes også her og der, men de er sjældne, og rankerne er som regel temmelig korte.

Også længere nordpå har jeg på mine rejser fundet enkelte bygninger med lange udvendige ranker, f.eks. i Göttingen (1491), Han.Münden, Braunschweig (ca. 1450)⁸⁾ og Höxter (1537), ja selv så nordligt som i Lüneburg (1562). Men også i disse områder synes anvendelsen af ranker i de knægtbygge-

G'Dansk i Polen, Ul. Straganiarska 26. Seksfags gavlhus med et system af indvendige ranker i langsiderne. Rankerne er fastgjort i stolperne med svalehaleformede blade. Hvor de krydser løsholterne, er bladsamlingerne udstyret med forsats. Gavlenes bindingsværk er udskiftet med grundmur en gang i 1600-årene. Huset er formentlig opført omkring eller kort efter 1500. Gengivet i målestok 1:100. Opmålt af HHE i 1971. (A.B.).

de gadesider at høre til sjældenhederne. (Opmåling af hus i Höxter på side 41).

Dog er alle disse byer jo – lige med undtagelse af Lüneburg – temmelig fjerne. Imidlertid har jeg i G'Dansk (Danzig), der ligger ved Østersøen og således ikke så langt fra Sjælland og Skåne, fundet nogle få bygninger med veludformede rankesystemer. Det drejer sig om et lille fritliggende hus ved Katharina Kirken og et par gavlhuse i ul.

Straganiarska (Høkergade) lige bag ved Johannes Kirken.

Huset ved Katharina Kirken er to etager højt med højstolper i begge langsider. (Fot. side 42)⁹. Det har et stort tagudhæng mod gaden, som støttes af svære indadsvungne skråstiverknægte, der på midten er udstyret med en halvrund tværstav. Begge langsiderne er afstivet med to lange og fem kortere ranker. De lange ranker strækker sig fra

hjørnestolperne, hvori de er fastgjort ca. en meter over fodremmen, skråt op over løsholter og stolper til tagremmen, som de træffer på hver side af midterstolpen. To af de korte ranker er anbragt som skråbånd mellem hjørnestolpernes øverste del og tagremmen, men herudover synes placeringen af de korte ranker at være ret tilfældig. Mærkeligt nok er rankebladene ikke tildannede. Dette gælder imidlertid ikke alle dele af bygningen, idet de udvendige skråstiverknægte er fastgjort (i stolper og bjælker) med hageblade og de indvendige kopbånd med svalehaleformede blade. Hvornår den lille bygning er opført, har ikke kunnet opspores, men antagelig må den være fra tiden omkring 1500.

De to gavlhuse i ul. Straganiarska blev stærkt skadede under krigen, og da der intet er gjort ved dem sidenhen, er de nu ved at falde helt sammen. Det bedst bevarede af husene (nr. 26) er seks fag dybt, ganske smalt og tre etager højt. Dets gavle er engang i 1600-årene blevet grundmurede, og af bindingsværkslangsiderne står i dag kun den ene, og det endda i en temmelig ruineret tilstand. (Opmåling side 43).

Denne delvis bevarede langside er afstivet med to rækker indvendige ranker. I underste række går den yderste ranke fra den nedre ende af den nu forsvundne hjørnestolpe skråt op over det nedre løsholt til midten af den næste stolpe. Fra dennes nedre ende går næste ranke op over løsholtet til midten af den følgende stolpe og så fremdeles, idet rankerne skifter retning ved midterstolpen. Af de øvre ranker går de yderste fra hjørnestolperne – et lille stykke nedenfor midten – skråt op over de øvre løsholter og de næstfølgende stolper til tagremmen, som de træffer midt i det

2. fag fra hjørnerne. Det næste sæt ranker, der nærmest må betegnes som skråbånd, går fra de følgende stolpers øvre del til remmen uden at krydse andre tømmerstykker. Rankernes blade er svalehaleformede. Hvor de krydser løsholterne, er overbladningen udformet med forsætter.

Medens øverste bjælkelag ligger ovenpå remmen, er de øvrige bjælkelag tapet i stolperne. De indvendige kopbånd er fastgjort til bjælker og stolper med hageblade.

Bygningens alder har ikke kunnet opspores; meget yngre end fra tiden omkring 1500 kan bindingsværkskonstruktionen dog næppe være.

I det andet gavlhus (nr. 22) var den ene bindingsværkslangside afstivet med to meget lange ranker, hvoraf den ene har strakt sig fra forreste hjørnestolpes nedre del skråt op over løsholter og stolper til remmen i det 3. fag fra hjørnet. Den anden ranke, hvoraf kun den øverste del var synlig, var foroven fastgjort i remmen i samme fag som den forreste.

Det kan meget vel tænkes, at rankeafstivningen som konstruktionsprincip i løbet af 13- og 1400-årene har bredt sig fra Hessen op over Nordtyskland og den nordlige del af Polen til Danmark-Skåne og at de få bygninger med denne form for skråafstivning, der i dag kendes i disse områder, udgør den sidste rest af en tidligere udbredt byggemåde.

Umuligt er det imidlertid ikke, at vi har at gøre med to udbredelsesområder. Et vestligt, der fra Hessen har bredt sig op over Nordtyskland og Vestdanmark (Jylland-Fyn) – og et østligt, der, måske med udgangspunkt i østeuropæisk træbygningskunst, har bredt sig op gennem Polen (G'Dansk) over Østersøen til Østdanmark (Ystad og Køge).

Porthammer i portbygningen mod St. Kirkestræde (nr. 3). Gengivet efter tegning af Aage Jørgensen i »Fra det gamle Kjøge«.

SLAGTERGÅRDENS BYGNINGSHISTORIE

Da trefagshuset ved tiden omkring 1500 rejstes på sine stensatte kældermure, omfattede den underste etage et tofagsrum og en smal forstuegang med dør ind fra Torvet, hvorfra der også var nedgang til kælderen. (Plan side 13 og 47).

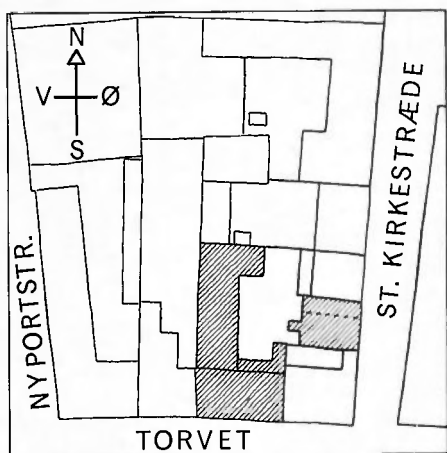
Der kan iøvrigt næppe være tvivl om, at det omgivende *terræn* dengang har ligget lavere i forhold til huset end tilfældet var ved nedtagningen i 1914, hvilket indebærer, at såvel soklen (den udefra synlige del af kældermurene) som trappen op til indgangsdøren fra først af må have været temmelig høje. (I 1914 var soklens højde omkring 50–60 cm).

Noget ildsted blev der ikke fundet spor efter hverken i stueetagen eller kælderen. Og det sidstnævnte sted ville et sidenhen forsvundet ildsted i stueetagen under alle omstændigheder have

givet sig til kende som et fremspringende murparti.

Dette at trefagshuset ikke synes at have været udstyret med ildsted kunne tyde på, at det fra først af har fungeret som torvebod – formentlig med magasinplads såvel i kælderen som i overetagen.

Efter tilføjelsen af de fem vestre fag i årene omkring 1525 kom den otte fag lange længe efter alt at dømme til at omfatte tre ildstedsløse torveboder. Det ser i øvrigt ud til, at de nyopførte fag er blevet fordelt således, at de to østre blev lagt til det oprindelige trefagshus, hvorved denne del af længen fik karakteren af en dobbeltbod med fælles forstuegang, medens de tre vestre fag kom til at udgøre en enkeltbod med egen forstuegang. (Rekonstruktion side 47).

Beliggenhedsplan omkr. 1850, mål 1:1000. Forhuset ud til Torvet genopstillet i Køge Museum. Sidelængen langs det vestre nabo-skel (fra omkr. 1575–1600) med udbygningerne på forhusets bagside forsvandt i 1914. Portbygningen mod St. Kirkestræde fra 1638 eksisterer stadigvæk. Tegn. HHE (TBM).

Da der i den sidstnævte bods forstuegang – udover indgangsdøren fra Torvet – var sikre spor efter en dør, som førte ud til arealet nord for længen, og der ydermere herfra var nedgang til kælderen under de nyopførte fag, må der i alle tilfælde på dette tidspunkt have hørt gårdsrum til torveboderne.

Mærkeligt nok har hverken overetagen eller kælderen været opdelt i enheder svarende til underetagens. Det ser endda ud til, at man i forbindelse med tilføjelsen af de fem vestre fag lod trefagshusets oprindelige vestgavl fjerne fra bjælkelaget over den nederste etage og opefter, da en del af tømmeret herfra – efter afbindingsmærkerne at dømme – var indsat i den nye vestgavl. Også kældrene blev på et vist tidspunkt forbundet med en dør, som blev brudt gennem trefagshusets oprindelige vestmur. Ydermere blev nedgangen fra Torvet til tre-

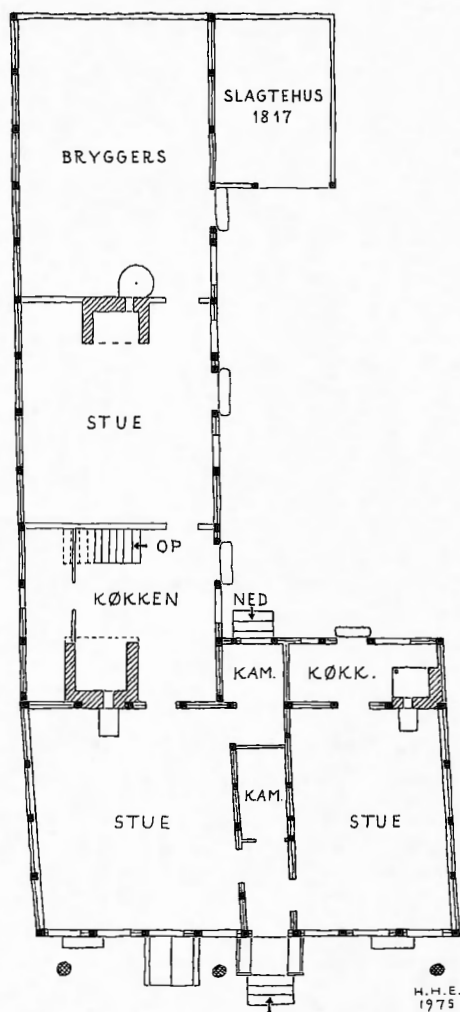
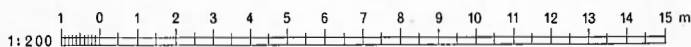
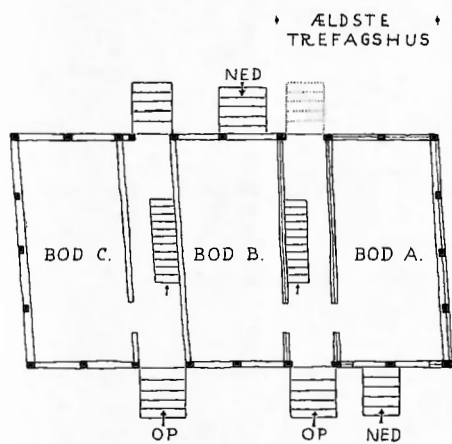
fagshusets kælder omdannet til et vindue. Men noget nærmere om, hvornår disse sidste ændringer fandt sted, har det ikke været muligt at fastslå.

En gang i løbet af århundredets anden halvdel ændrer ejendommen karakter. Grundarealet udvides således betydeligt i nordlig retning og i tilslutning til torvelængen opføres langs det vestre nabo-skel en 12 fag lang og to stokværk høj sidebygning. Den lille torvelænge er hermed blevet forhus i en mindre bygård. Hvornår grundudvidelsen har fundet sted, vides ikke. Det eneste holdepunkt, vi har, er at tidspunktet må ligge forud for opførelsen af sidebygningen, og denne kan næppe, da den havde højstolper i begge langsider, være opført meget senere end i årene mellem 1575 og 1600.

Da ejendommen i 1630 nævnes første gang, betegnes den som en *gård*. Den ejedes da af Michel Skræder, men få år efter (1633) er den overtaget af rådmand Oluf Sandersen,¹⁰ som i 1638 opfører den endnu eksisterende portbygning mod Kirkestræde. Det vil sige, at gården nu havde udkørsel til Kirkestræde. Utænkeligt er det dog ikke, at denne ordning går tilbage til den tid, da den lille ejendom mod Torvet blev udvidet til en bygård. (Se tegn. side 45).

Hvordan indretningen af bygningerne var ved begyndelsen af 1600-årene, skulle det ikke synes muligt at sige noget sikkert om, idet den første skriftlige kilde, der bringer fyldige oplysninger om rumindretning m.m., er en brandtaxation fra 1801.¹¹)

Sammenholder man C. A. J.'s notater fra undersøgelserne i 1914 med denne taxation, får man imidlertid det indtryk, at der ikke er foretaget større ændringer i perioden mellem 1600 og 1801. Det fremgår således – at dømme efter de

I. Torvelængen efter tilføjelsen af de fem vestre fag (omkr. 1525) omfattende tre boder (rekonstruktionsforsøg). De tre østre fag (bod A) udgør det omkr. 1500 opførte trefagshus.
 II. Slagtergårdens L-formede hovedbygning omkr. 1815 tegnet på grundlag af planskitse fra 1914 og brandtaxationer fra 1801 og 1817. Tegn. HHE. (TBM).

rester af kalkmalerier, som C. A. J. iagt-
 tog — at forhusets (torvelængens) ind-
 gangsdør og forstuegang allerede ved
 tiden omkring 1600 var flyttet til det fag
 (det 4. fra øst), hvor de forblev indtil

nedtagningen i 1914. Formentlig var den
 nye forstuegang gennemgående med ud-
 gang til gården. De fire fag vest for gan-
 gen udgjorde gårdens stue (daglige op-
 holdsrum). Det endnu eksisterende re-

næssancepanel (fra tiden omkring 1600), var tilsyneladende anbragt på vestvæggen, hvor det stadig har sin plads. Stuen blev opvarmet af en bilæggerovn, som fyredes fra den åbne køkkenskorsten i sidebygningen. I de tre fag øst for forstuegangen lå der endnu en stue. Men hvilken funktion dette rum har haft i renæssancegården, ved vi intet om. Det kan muligvis have udgjort en selvstændig lejevåning; men dette forudsætter, at den lude (halvtagsbygning) med åben køkkenskorsten, som først med sikkerhed vides at eksistere i 1761, går tilbage til begyndelsen af 1600-årene.

De tre fag af sidebygningen nærmest torvelængen udgjorde gårdens køkken. Den ovenfor omtalte åbne skorsten, hvis bagside lå umiddelbart op mod stuens bagvæg, havde endnu i 1914 profilerede sidevanger og et gesimsbrædt (over åbningen) med æggestavsprofil, hvilket antyder, at dette ildsted meget vel kan være samtidigt med sidelængen. Af sidelængens øvrige fag var de fire mellemste i 1801 indrettet til stue, og de fem nordligste til bryggers. Også denne indretning går formentlig tilbage til opførelsestiden.

Efter Oluf Sandersens død kom gården til Køge latinskole (1672) og sidenhen til vintapper Cosmus Hofmeister (før 1682). I 1693 erhvervedes den af handelsmanden Johan Pomeier, som må have udvidet den ganske betydeligt, bl.a. med ejendommen på hjørnet af Kirkestræde, idet vi i 1728, da gården af Pomeiers enke sælges til Cathrine salig Claus Friderich Beens, får at vide, at den nu omfattede 14 fag langs Torvet og 25 fag langs Kirkestræde. Samme år deles Cosmus Hofmeisters store gård op i flere ejendomme, idet Cathrine beholder hjørnegården og tilsyneladende også bygningerne langs Kirkestræde¹⁰), me-

dens den gamle torvelænge med sidebygning og gårdsplads erhverves af skræder Gregers Jespersen Schmidt. I en taxation af skræderens ejendom fra 1736 nævnes kun torvelængen, sidebygningen og et lille, ganske simpelt firefags hus¹²). Portbygningen mod Kirkestræde synes således at være forblevet i Cathrine salig Claus Beens eje.

I 1742 får skomager Hendrich Hansen Møller skøde på gården¹⁰). I hans ejertid – eller i årene umiddelbart forinden – må portbygningen mod Kirkestræde være tilbagekøbt, idet den nævnes i en taxation fra 1761¹¹), hvor vi ydermere får at vide, at denne lille femfagsbygning var to etager høj, hvad den sikkert har været lige siden opførelsen i 1638. Det oplyses endvidere, at der nu lå en femfags lude (en halvtagsbygning) op mod den frie del af torvelængens bagside (den del der ikke var gemt bag den lange sidebygning).

I 1779 erhverves den gamle gård af Christiane Nielsdatter, der var enke efter tobaksspinder Friderich Jensen Daldorph¹⁰). En brandtaxation fra 1791¹¹) viser, at der ikke var sket ændringer i bygningsbestanden siden 1761.

I 1796 overgår ejendommen til sønnen slagtermester Niels Daldorph¹⁰). På torvelængens tag sad endnu i 1914 en vindfløj med initialerne NTDD og årstallet 1787¹³, hvilket tyder på, at Niels Daldorph allerede på dette tidspunkt optrådte som gårdens ejer. Gennem den foran omtalte specificerede brandtaxation fra 1801 får vi for alvor noget at vide om Slagtergårdens indretning. Indgangsdøren sad som tidligere nævnt i 4. fag fra øst. En udvendig trætrappe med bænke på siderne førte op til døråbningen, der var udstyret med to halvdøre. (De nuværende halvdøre hidrører fra

Sidebygningen fra omkr. 1575–1600 langs det vestre naboskel med slagterhus-udbygningen (tilføjet mellem 1811 og 1817) set fra gården. Ældre fot. i Nationalmuseets 2. afd.

ejendommen Brogade 18). I forstuen, som ikke var ret dyb, var der døre til de to stuer, hvoraf den vestre på fire fag – ligesom 200 år tidligere – udgjorde gårdens dagligstue. Den havde fire fag vinduer, bjælkeloft og brædegulv samt panelerede vægge (bl.a. det tidligere omtalte renæssancepanel på vestvæggen). I dagligstuen var der udover forstuedøren to fyldingsdøre, hvoraf den ene gav adgang til køkkenet i sidebygningen og den anden til et kammer, der optog den bageste del af forstuefaget og en lille del af luden. En bilæggerovn på messingfødder, der fyredes fra det åbne køkkenildsted, var mede dagligstuen op. (Plan side 47).

Øst for forstuen lå en trefags stue med pudsede vægge, bjælkeloft og brædegulv samt tre fag vinduer ud mod Torvet. I luden mod gården var der en lille baggang og et diminutivt køkken, fra hvis åbne skorsten stuens bilægger kunne fyres.

Overetagen, hvortil der var opgang ad en trappe i sidebygningen, rummede tre kamre med blyndfattede vinduer ud mod Torvet.

I sidebygningen nærmest forhuset lå det trefags køkken med sit store åbne ildsted. I køkkenet var der stengulv samt et afdelt spisekammer og en trappe til loftet. Dernæst fulgte en firefags stue med brædegulv og endnu en åben skorsten. De fem nordligste fag udgjorde gårdens bryggers, som bl.a. rummede en indmuret kobberkedel, der fyredes fra stuens åbne skorsten. Anden etage lå hen som loftsrum. De ganske få vinduer i sidebygningen var alle blyndfattede.

I porthuset mod Kirkestræde var tre fag indrettet til stald. Den øvre etage eksisterede på dette tidspunkt ikke mere.

Et lille bræddeklædt hus i gården rummede lokum og kalvestald.

Til denne plandisposition er følgende at bemærke. Køkkenets placering i sidebygningen umiddelbart op til stuen i forhuset er et typisk træk i 1600-årenes bygårde – og dette gælder **ikke** blot i Køge og København; men også i mange andre byer i al fald på Sjælland og i Skåne. Stuen i sidebygningen nord for køkkenet, der formentlig har fungeret som folkestue, kender man også igen fra enkelte andre bygårde. Den østre trefagsstue i forhuset har formentlig – efter at luden (halvtagsbygningen) med køkken og baggang blev tilføjet – udgjort en lille selvstændig lejlighed, der kan have været lejet ud eller benyttet som aftægtsbolig. Selvom luden først nævnes i 1761, er der – som tidligere antydnet – intet i vejen for, at denne anvendelse kan være af væsentlig ældre dato.

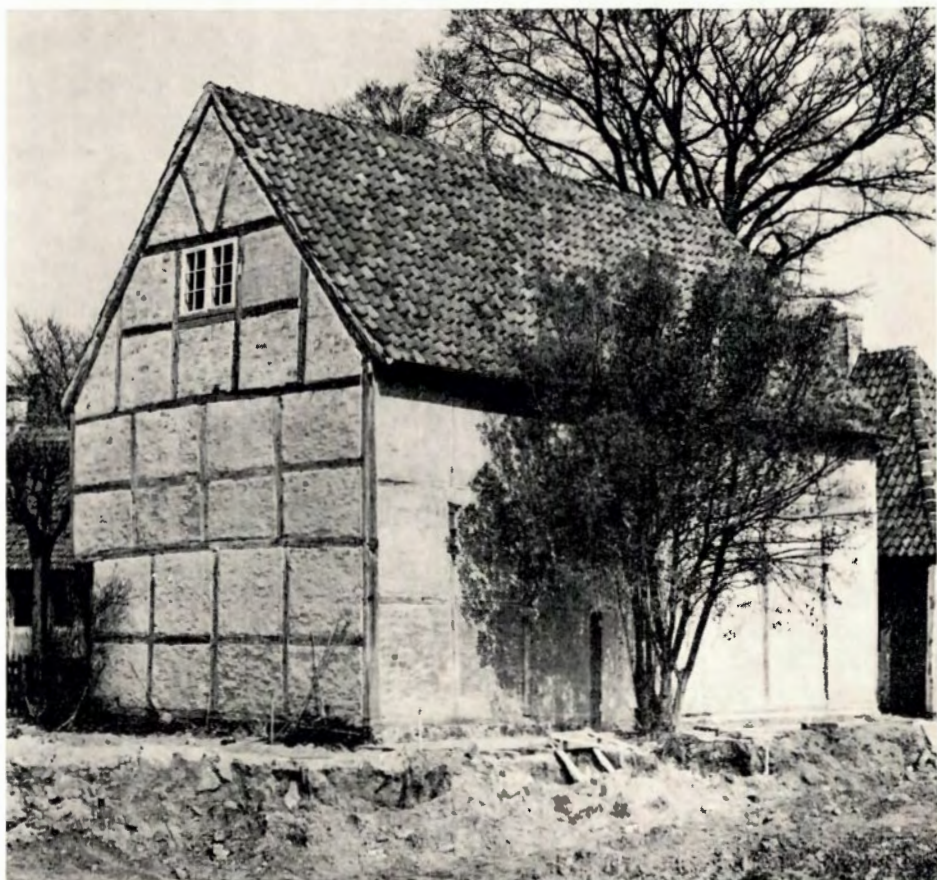
Bortset fra at der mellem 1811 og 1817 opføres et halvtagshus – indrettet til slagteri – op mod de tre nordligste fag af sidebygningens gårdside, sker der sidenhen ingen væsentlige ændringer i bygningsbestanden¹¹). Fot. side 49.

Mellem 1827 og 1837 opdeles de tre østre fag af torvelængen i to stuer, en mod gaden og en mod gården¹¹). Til den sidstnævnte fik man dagslys ved at lade den gå ud i luden, idet man fjernede den nedre del af husets oprindelige ydervæg. Køkkenet blev lagt ud i en ganske lille nyopført sidebygning.

I 1838 får sønnen slagtermester Christian Daldorph skøde på ejendommen, som i 1874 overgår til dennes søn Carl Daldorph, der lige som sine forgængere var slagtermester¹⁰). Endelig i 1913 overtages Slagtergården af Carl Daldorphs søn, Christian, som året efter

lader de gamle bygninger nedrive – bortset fra porthuset fra 1638 mod Kirkestræde, som stadig eksisterer. Den godt 400 år gamle torvelænge blev imidlertid skænket til Køge Museum, hvor den genopførtes på arkitekt Otto Lang-

balles initiativ, men desværre – som det fremgår af denne artikel – i en noget forvansket skikkelse. Dog undgik den interessante bygning en fuldstændig tilintetgørelse, og det må vi i dag være taknemmelige over.

Torvelængen i Køge Museums gård set fra sydøst. Til højre bagsiden, til venstre sydgavl (den tidligere østgavl). Fot. TBM 1975.

NOTER M.M.

- ¹⁾ H. Langberg: Danmarks Bygningskultur, 1955. Bind I, side 134 ff.
- ²⁾ H. H. Engqvist: Aalborg Bindingsværk, 1968. Side 19 ff.
- ³⁾ H. H. Engqvist: Terpagers Gård på Mellemdammen (Ribe) i Mark og Montre 1966. Side 7 ff.
- ⁴⁾ N. G. Sandblad og A. Tuulse: Pilegrändshuset i Ystad. Ystad Fornminnesförening 1947.
Se endvidere Carl Werner: Korsvirkesarkitekturen i Sverige. Lund 1924.
- ⁵⁾ N. G. Sandblad og A. Tuulse: Kemnerska Gården i Ystad. Ystad Fornminnesförening 1949.
- ⁶⁾ Indberetning om undersøgelse gjort i forbindelse med bygningens restaurering. Nationalmuseets 2. afdeling.
- ⁷⁾ Das Bürgerhaus in Nordhessen ved Rudolf Helm, 1967.
Das Bürgerhaus in Oberhessen ved Heinrich Winter, 1965.
- ⁸⁾ Das Bürgerhaus in Braunschweig ved Rudolf Fricke, 1971.

⁹⁾ Erik Lundberg: Trä gav Form. Stockholm 1971. Især side 123–136.

¹⁰⁾ Alle oplysninger i dette afsnit vedrørende ejerne hidrører fra en ejerliste, som er udarbejdet af W. v. Antoniewicz. En kopi af denne liste findes i Købstadsundersøgelseernes arkiv. (Nationalmuseets 3. afdeling).

¹¹⁾ De benyttede brandtaxationer findes i Landsarkivet.

¹²⁾ Afskrift af Køge tax. 1736 i Nationalmuseets 2. afdeling.

¹³⁾ Chr. Axel Jensens indberetning fra 1914 i Nationalmuseets 2. afdeling.

Se iøvrigt følgende bøger:

Chr. Axel Jensen: Borgerlig Bygningskunst i værket »Fra det gamle Kjøge, 1928«.

Chr. Axel Jensen: Dansk Bindingsværk fra Renæssancetiden i serien Kunst i Danmark, 1933.

Herman Phleps: Deutsche Fachwerkbauten 1951 i serien Blauen Bücher.